

Tijdschrift

12/1

MAART 2012
FEDERATIE KLOKKENVRIENDEN
PRIJS € 7,50



**Er zit muziek
in restauratie**

**3 bijzondere
capucines**

- Twee bijzondere Luikse nachtwakersklokken • ClockDoc
- Nederlandse zakhorloges van 1600-1800 • Symposium 'Going Dutch'
- Museum- en Verenigingsnieuws • Evangelisten bij Christie's

Te koop gevraagd voor de Collectie Zuylenburgh



*interessante of bijzondere historische
klokken, uurwerken, barometers, zonnewijzers
of wetenschappelijke instrumenten*

www.planetariumzuylenburgh.com

De Federatie Klokkenvrienden

is een samenwerkingsverband van:

- Vereniging Vrienden van de Stichting Museum en Archief van Tijdmeetkunde SMAT (collectie in Schoonhoven) (KVS)
- Vereniging Vrienden Museum van het Nederlandse Uurwerk
- Stichting Museum van het Nederlandse Uurwerk MNU (collectie in Zaanse Schans, Zaandam)
- Dutch Section of the Antiquarian Horological Society
- Sectie Uurwerkherstellers van de Nederlandse Juweliers en Uurwerkenbranche
- Stichting Museum en Archief van Tijdmeetkunde
- Stichting tot Behoud van het Torenuurwerk

Bestuur:
E.H. Glasius, *voorzitter*
W. van der Krogt, *secretaris*
F. van Gurp, *penningmeester*
Drs. R.J.W. Beuker
H. van der Burgt
B.M. Hordijk
Ir. K. Roscam Abbing
Ir. L.A.A. Romeyn
Secretariaat:

namens:
Vrienden SMAT
Vrienden MNU
NJU
Stichting MNU
Vrienden SMAT
SMAT
Dutch Section AHS
St. Torenuurwerk
Dorpsstraat 70a
1842 GW Oterleek
072-346690
willemvdkrogt@betnet.nl
ING nr. 7234958
t.n.v. penningmeester Federatie
Klokkenvrienden,
Rotterdam
Website: www.fed-klokkenvrienden.nl
Webmaster: H. van den Ende junior,
hans@bende.com

Klokkenvrienden Schoonhoven (KVS)
Secretariaat: S.J. Folkers
Polderpeil 336
2408 SE Alphen a/d Rijn
0172-574149
info@klokkenvrienden.nl
ABN Amro 41.57.18.597
t.n.v. Klokkenvrienden

e-mail:
Betalingen:

Vereniging Vrienden Museum van het Nederlandse Uurwerk
Secretariaat: W. van der Krogt
Dorpsstraat 70a
1842 GW Oterleek
072-5346690
willemvdkrogt@betnet.nl
ING nr. 3767920
t.n.v. Vereniging Vrienden MNU

Betalingen:

Dutch Section Antiquarian Horological Society (AHS)
Secretariaat: ir. K. Roscam Abbing
Anna van Burenlaan 3
2012 SL Haarlem
023-5292501
e-mail: k.roscamabbing@hccnet.nl

Sectie Uurwerkherstellers Nederlandse Juweliers- en Uurwerkenbranche (NJU)
Secretariaat: Postbus 904
2270 AX Voorburg
Koningin Julianalaan 345
2273 JJ Voorburg
070 - 3866248

Stichting Museum en Archief van Tijdmeetkunde (SMAT)
Secretariaat: G.J. van Vonderen
Vinklaan 6
5561 TL Riethoven
0497-514487
secremat@gmail.com

Stichting tot Behoud van het Torenuurwerk (SBT)
Secretariaat: ing. F. van den Boogaard
Amatist 41
1703 AR Heerhugowaard

Stichting Museum van het Nederlandse Uurwerk (MNU)
Kalverringdijk 3
1509 BT Zaandam

Samenstelling TIJDSchrift
Redactie: E. H. Glasius/e.glasius@telfort.nl
M.F. Timmer
Advertenties: ir. L. A. A. Romeyn
tel. 0341-254265/romswart@zonnet.nl
Sj. Folkers, 0172-574149
Druk: Drukkerij WC den Ouden bv
Vormgeving: Van Munster en Bos

De sluitingsdatum van het volgende nummer is:
30 april 2012
De verschijningsdatum is: 20 juni 2012



In dit nummer onder andere



pagina 4
Er zit muziek in
restauratie



pagina 32
Clockdoc –
een digitaal archief



pagina 35
Evangelisten bij
Christie's



pagina 39
Museum- en
Verenigingsnieuws

Federatie op internet

Informatie over de opzet van de Federatie Klokkenvrienden en de verenigingen die tezamen de Federatie vormen, is te vinden op:
www.fed-klokkenvrienden.nl

Verantwoordelijkheid redactie

De redactie is niet verantwoordelijk voor de inhoud van artikelen die onder naam worden gepubliceerd. Deze geven alleen de opvattingen van de auteur weer en de verantwoordelijkheid daarvoor berust uitsluitend bij deze auteur.

Er zit muziek in

Restauratie is een complexe aangelegenheid, waarvan in dit artikel verschillende facetten worden belicht aan de hand van het bellenspelwerk van klokken. Om deze automatisch spelende muziekinstrumenten in antieke klokken optimaal te kunnen laten spelen zijn niet alleen het beheersen van het ambacht, de kennis en vaardigheden van het metaalbewerken noodzakelijk, maar is een zekere kennis van muziek een absolute voorwaarde.

✍ Vincent van Drie, m.m.v. Marieke Lefeber en Melgert Spaander

De spelwerken blijken in de huidige tijd een belangrijke bron bij onderzoek naar de achttiende-eeuwse muzikale smaak in Nederland.

Het jarenlang zorgvuldig verzamelen en bewaren van restauratiegegevens door uurwerkrestaurator Melgert Spaander, gaat door de samenwerking met musicoloog Marieke Lefeber steeds meer zijn vruchten afwerpen.

18e eeuwse opnames

Achttiende-eeuwse speelklokken herbergen in feite muzikale uitvoeringen die twee- à driehonderd jaar geleden al geprogrammeerd werden. De geprogrammeerde melodieën worden steeds opnieuw gespeeld door klokken middels

een cilinder voorzien van pennen en/of bruggen, de muziekdrager. Zij dragen bij aan onze kennis over muzikale smaak en historische uitvoeringspraktijk in voorgaande eeuwen.

In die periode werd het voor steeds meer (rijke) mensen (afb. 1) mogelijk om een klok te kopen die ieder uur een melodie speelde op een reeks bellen of zelfs op orgelpijpen of snaren (afb. 2 en 3).

Het waren geen standaard muziekinstrumenten die werden ingebouwd. Dit soort orgels en cimbalen werden speciaal voor spelwerken gemaakt wat de maten

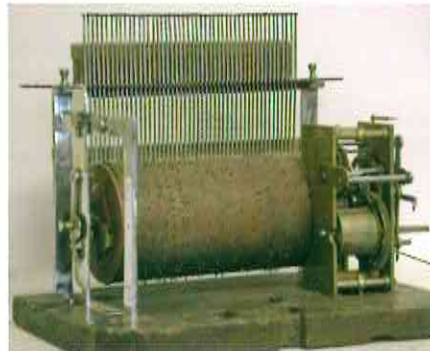


4. Cimbaal van Heyer
Er zijn inmiddels 2 klokken bekend met snarenspeelwerk die beide gesigeneerd zijn door Jan M. Heyer, waarvan een exemplaar zich bevindt in Museum Kasteel Sypsteyn te Loosdrecht.

betreft en de omvang van toonreeks. (afb. 4) Mét deze klokken is op deze wijze ook de uitvoering van populaire melodieën, psalmen en



1. 18e eeuwse interieur van welgestelden waar een staande klok, mogelijk met speelwerk, op is afgebeeld. Prent van Cornelis Troost (Museum Boymans-Van Beuningen, Rotterdam)



2. Het snarenspeelwerk met verwisselbare cilinders vervaardigd door een specialist op dit gebied Jan Hendrik Kubn.



3. De houten cilinder met ijzeren pennen en lange hamers met benen haakvormige koppen die op de snaren slaan.



5. Een Engelse tafelklok, gesigeneerd Grantham London –toegeschreven aan de speelwerk-specialist Stephen Rimbault- voor de Nederlandse markt. In de toog is de keuzewijzer voor zes melodieën te zien.

restauratie

grotere composities bewaard gebleven, die publiek en opdrachtgevers aanspraken. Het repertoire verschilt per klok omdat het aan mode onderhevig was, terwijl ook de geografische herkomst en de sociale kringen waar de afnemers deel van uitmaakten, de voorkeur bepaalde (afb. 5).

Over het algemeen werd nauwelijks speciaal muziek voor deze klokken geschreven. Een uitzondering is bijvoorbeeld Joseph Haydn waarvan bekend is dat hij muziek voor cilinderklokken met een orgelspelwerk (Flötenuhren) heeft gecomponeerd en gearrangeerd.

Omdat een achttiende-eeuwse seconde even lang duurt als de seconde in onze tijd is de historische weergave door een klok bijzonder interessant. Speelwerken die technisch goed functioneren, laten met betrekking tot de tempi en de ritmiek heel duidelijk horen wat in die tijd de bedoeling was. Daarnaast is het repertoire nog nauwkeuriger in een bepaalde tijd te plaatsen als uurwerken niet alleen gesigneerd, maar ook gedateerd zijn. (afb. 6)



6. Hamerblok gesigneerd DAMES STARRE. De verborgen signatuur onderop het hamerblok rechtvaardigt het vermoeden dat hij zelf ook verantwoordelijk was voor de vervaardiging van het speelwerkgedeelte in de klok.

Van veel melodieën staat de titel op een melodieschijf of is een plaatje met notities aangebracht in de klokkast (afb. 7a, b, c). Ter identificatie kunnen deze dan worden getoetst aan gegevens die in De Nederlandse Liederbank van het Meertens Instituut zijn opgeslagen. Dit archief bevat inmiddels meer dan 150.000 beschrijvingen van liederen met hun teksten en/of melodieën. In de afgelopen veertig jaar heeft Melgert Spaander als gevolg van zijn werkzaamheden eveneens een aanzien-

A ^o 1787	
HEMLIEDER N ^o 1	HAGELIEDER N ^o 1
LYSJE SLEEF IN 'T BOS DER LOMDER.	IK BEN MAAR EEN HERDERIN
ARIA UIT DE OPERABEELDE ARZENE.	ALTYD KEAAYD DE HOER ZES HAAN.
AMSTERDAMSE MARSCH.	DE VEERNSCHAP
UTRECHTSE MARSCH.	WAT IS ONS AL VREUGT GEGEVEN.
MARSCH VAN HURON.	HET HAGELSE OPPISBERTJE.
DE NAGTWAAC.	HET KEUPEPOTJE.
JACOBUS WATEN. N ^o 80	

7a. Gedateerde en genummerde melodieplaat gesigneerd door Jacobus Waten in Amsterdam, waardoor de stijl van de muziek exact is te bepalen.



lijke hoeveelheid speelwerkdata van gerestaureerde objecten verzameld en gearchieveerd. Musicoloog Marieke Lefebber gebruikt deze gegevens nu voor haar promotieonderzoek. Deze samenwerking heeft tot gevolg dat 'nieuwe' melodieën en titels in de Liederbank worden ingevoerd. Onderzocht in de context van de

7b. Staande klok van Jacobus Waten



7c. De staande klok van Jacobus Waten is voorzien van bewegende schepjes, een molen en een visser. Links zit Mercurius en rechts Neptunus. Ook de schijngestalten van de maan worden getoond.

Beschrijvingen en Restauratierapporten van Spaander, vormt het bruikbaar materiaal voor breder vergelijkend onderzoek.

Omgekeerd is de Liederbank voor Spaander een belangrijke bron om titels van melodieën te kunnen achterhalen, als deze niet op de klokken staan vermeld.

Een dergelijk vruchtbare samenwerking en wisselwerking tussen ambacht en wetenschap komt het behoud van cultureel erfgoed alleen maar ten goede.

Historisch juiste weergave

Pas als alle componenten van een speelwerk optimaal functioneren, is het mogelijk om het repertoire in al zijn zuiverheid te beluisteren, te bestuderen en te interpreteren.

Zelfs verschillende technische en muzikale eigenschappen van de bouwers zijn dan te onderscheiden.

De programmering van het repertoire zal sterk bepaald zijn door instrument-technische aspecten. Uit onderzoek door Spaander is gebleken dat in het speelwerk nooit méér bellen, orgelpijpen of snaren werden aangebracht dan strikt noodzakelijk was om de gewenste melodieën uit te kunnen voeren.

Meestal komen de toonhoogten overeen met de 'witte toetsen' op de piano en een paar halve tonen ertussen, als die nodig zijn voor een bepaalde melodie.

Om snel repeterende nootjes mogelijk te

maken, worden er bellen door meerdere hamertjes na elkaar aangeslagen (afb. 8).



8. Dubbele hamertjes bij Andriesse Meerdere hamertjes op één bel bieden de mogelijkheid voor toepassing van snel repeterende nootjes

Muzikale effecten

Uurwerkrestaurator Spaander is erachter gekomen dat de beste makers met jarenlange specialistische ervaring, kennelijk precies wisten welk minuscuul verschil in de positie van de pennetjes op de cilinder, het gewenste muzikale effect zou geven! (afb. 9, 10 en 11)



9. Gesignde speelrol van Boyon. Jan Nicolaas Boyon stond bekend als vervaardiger van speelwerken van orgels, snaren en bellen (Reimier Baarsen, De Amsterdamse Meubelloterijen)

Als dergelijke afwijkingen van de 'strakke' programmatuur telkens blijken terug te keren, wijst dat op bewuste toepassing van muzikale effecten, op een manier zoals die in de desbetreffende periode in zwang waren. Om bestaande muziek voor een mechanisch muziekwerk geschikt te maken, was o.a. het aanpassen van melodieën



qua lengte noodzakelijk, iets dat vaak vindingrijk werd opgelost door het toepassen van herhalingen, versieringen, e.d.

Factoren die het muzikale resultaat negatief kunnen beïnvloeden, zijn bijvoorbeeld het toepassen van te beperkte toonreeksen, gebruikmaken van onzuivere bellen, het laten zitten van verkeerde noten op de cilinder door gebrek

10. Staande klok van J.N. Boyon

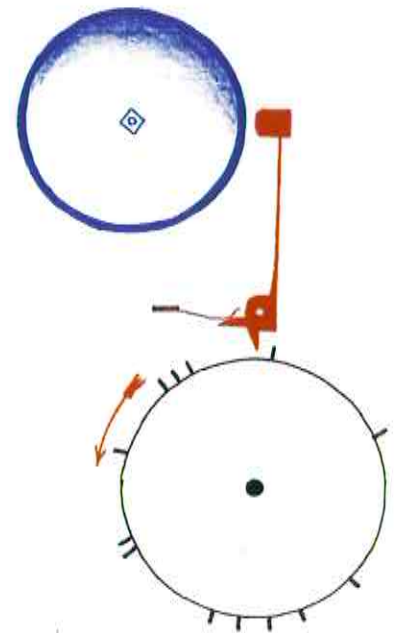


11. Wijzerplaat van Boyon met kleine wijzerplaatjes waarop de melodie kan worden gekozen

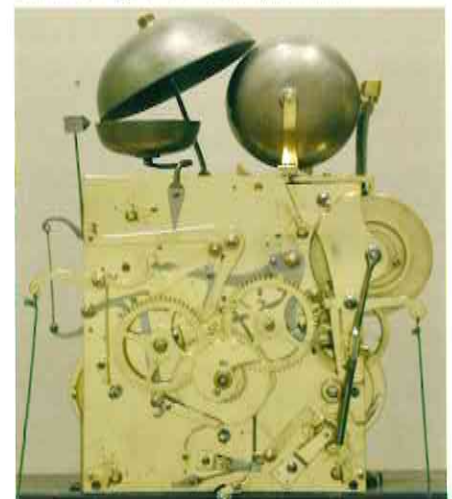
aan muzikaliteit, of het simpel gezegd omdat het geheel mechanisch of anderszins inferieur is gemaakt.

Restauratie

Om automatisch spelende muziekinstrumenten optimaal te kunnen laten spelen, is niet alleen het beheersen van het ambacht van metaalbewerken noodzakelijk, maar is een zekere kennis van muziek absoluut een voorwaarde. Restauratie is een complexe aangelegenheid. Ten behoeve van het begrip is er in dit artikel voor gekozen om het bellen-spielwerk als voorbeeld te nemen. De drie samenwerkende componenten zijn (afb. 12, 13 en 14):



12. Tekening van een bellen-spielwerk.



13. Voorzijde van het uurwerk van Boyon



14. Zijkant van het uurwerk van Boyon



15. Gebroken bellen.

De 18e eeuwse bellen van hoge kwaliteit zijn zó hard en bros, dat ze in duizend stukjes uiteen spatten als ze van kleine hoogte op een tafel vallen!

1. de muzikdrager, een cilinder met pennetjes.
2. het aftastgedeelte, de hamertjes.
3. de klankbron, de bellen.

Slijtage of een onjuiste afstelling onderling tussen de componenten zijn direct van invloed op de ritmische weergave van de vastgelegde muziek op de cilinder.

Vaak kan ook een ongetraind oor de kleinste onnauwkeurigheden al waarnemen.

Maar als de muziek onduidelijk of



16. Verpende cilinder van Starre

Deze rol is later twee maal van andere melodieën voorzien, waarbij de laatste keer met grove pennetjes die voor een paar overgebleven bellen moesten dienen.

“rommelig” klinkt, zegt dat nog niets over de muzikale uitvoering of de technische en kwaliteiten van de maker. Die kunnen pas objectief worden beoordeeld als het geheel weer zo perfect functioneert als haalbaar is.

Als de muziekcilinder, de hamertjes en/of de bellen incompleet of beschadigd (afb. 15) zijn wordt de restauratie aanzienlijk complexer.

De verschillende onbekende factoren kunnen zijn:

- het aantal bellen.
- de toonhoogten van de bellen.
- de volgorde van de bellen (laagst klinkende bel links of rechts).



17. Orgel cilinder.

Eén cilinder in z'n kistje van een “Flötemuhr” met verwisselbare rollen is alles wat de Tweede Wereldoorlog oorlog overleefde, maar toch kan de muziek weer tot klinken worden gebracht

- de verdeling van de hamers bij meer hamers dan bellen.
- het aantal hamers bij ontbreken van het hamerblok.
- de melodie titels.
- de originele muziekuvoering als de cilinder is vervangen of met andere pennetjes is verpend (afb. 16).
- de combinatie van genoemde factoren als alleen de muziekcilinder er nog is (afb. 17).



Restauratie atelier RENATE E. POSTMA



- ❖ Schilderrestauratie aan wijzerplaten en kasten
- ❖ Marmor, hout en schildpad imitaties
- ❖ Achterglas schildering
- ❖ Alle soorten bladgoud vergulding
- ❖ Sierlood restauratie
- ❖ Gravering en Goudsmidswerk



Bezoekadres: Wijkamplaan 48 3742WS Baarn 035 5421802
renate.postma@zonnet.nl
www.goedrestaureren.nl

Kakofonie

Als in het verleden reparaties uitsluitend technisch werden uitgevoerd, zonder aandacht voor het muzikale aspect, wordt het reconstrueren van het oorspronkelijke concept nog moeilijker. Vaak zijn de originele bellen vervangen door bellen met een verkeerde toonhoogte. Als de hamertjes ook nog op verkeerde bellen slaan, is de chaos compleet en klinkt een kakofonie van geluiden.

De speelwerken blijken onderling altijd iets te verschillen, zodat standaard 'sleutels' voor reconstructie van bellenreeksen en hamerverdelingen in de praktijk niet voldoen.

De enige manier om absoluut zeker te weten welk toonhoogte bij welk hamertje hoort, is op het gehoor net zolang experimenteren tot alle melodieën goed klinken.

De hamertjes verbuigen lijkt voor de hand liggend, maar is praktisch onuitvoerbaar want door het vele verbuigen worden de hamertjes dan beschadigd. Ontbreken er bellen, dan is het experimenteren met andere bellen geen optie vanwege de tijd die het alleen al nodig is om één enkel belletje passend tussen te voegen!

Specialistische apparatuur

Om dit uitzoekwerk toch professioneel aan te kunnen pakken is in het Restauratieatelier Spaander in de afgelopen veertig jaar speciale apparatuur ontwikkeld, op basis van een keyboard, die de bellen tijdelijk vervangt door elektrische contacten.

Vervolgens worden eenmalig de hamertjes zó gebogen dat deze de contacten raken.

Op het apparaat worden aan de elektrische contacten toonhoogten toegelinkt. Door te luisteren en te experimenteren met andere toonhoogten, klinken de melodieën uiteindelijk weer zoals ze op de cilinder werden geprogrammeerd. Voor dit werk hoeven de hamertjes dus niet vaker dan één keer te worden verbogen!

Gebaseerd op dit hervonden concept kunnen met zekerheid passende bellen worden nagegoten en gestemd.

Dit gieten wordt uitbesteed aan vader en zoon Hodzelmans. Zij hebben zich de afgelopen decennia bekwaamd in het gieten van bellen die zo dicht mogelijk de kwaliteit van originele exemplaren uit

de achttiende eeuw benaderen.

Als de bellenreeks weer in het speelwerk is gemonteerd, dan moeten tenslotte de hamertjes nog éénmaal in model worden gebogen, zodat ze stuk voor stuk op de juiste bel slaan.

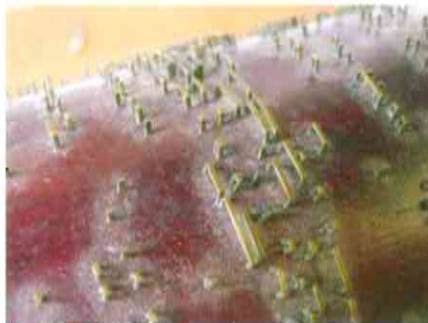
Uitlezen cilinders

Boven beschreven apparatuur is niet geschikt voor het uitlezen van houten muziekcilinders met houten 'tasters', zoals in orgelspeelwerken (afb. 18), om-



18. Het orgelspeelwerk in de staande klok van Jan Christoffel Sauer heeft in deze uitvoering een houten cilinder met houten pijpen

dat deze immers geen stroom geleiden. Naast penntjes zitten op orgelcilinders ook bruggetjes voor de tonen die langer aan gehouden worden, die het werken met contactjes extra compliceren. (afb. 19)



19. Orgel bruggetjes. Cilinders voor orgelspeelwerken hebben naast penntjes ook bruggetjes die de ton langer aanhouden

Ook voor speeldozen werkt deze methode niet, omdat de gestemde tanden van de kam, zonder tussenkomst van tasters, direct worden bespeeld door de penntjes in de cilinder.

Daarom is nu een tweede apparaat ontwikkeld dat de muziek rechtstreeks van de oorspronkelijke cilinder leest. Computergestuurd worden de ritmische nuances uiterst nauwkeurig vastgelegd, precies zoals ze op de cilinders zijn geprogrammeerd, maar zonder tussenkomst van de speelwerk-tasters, die altijd voor ongewenste 'ruis' zorgen in de opnamen.

De digitaal opgeslagen informatie wordt zowel in klank omgezet als in beeld gebracht zoals het op de cilinder staat en tevens via midi (x) in gangbaar notenschrift omgezet.

De opnames komen zo dicht mogelijk bij de bedoeling van de oorspronkelijke programmeur die de muziek zelf op de cilinder zette of door een ander liet zetten. Het toekennen van de juiste toonhoogten blijft uiteraard nog altijd hetzelfde werk: "Op het gehoor net zolang uitproberen totdat de muziek weer tot leven komt!"

Deze midi-opnames, de 'live' opnames op de bellen na restauratie, het beeldmateriaal, de beschrijving van het object en het restauratierapport horen onlosmakelijk bij elkaar.

In deze context voorbereid vormt het bruikbaar materiaal voor wetenschappelijk onderzoek, zoals Marieke Lefeber zo diepgaand uitvoert.

Voor het uitlezen, hoorbaar uitvoeren en zichtbaar weergeven van de muziek is in principe alleen de cilinder voldoende, dus zonder dat het complete speelwerk erbij hoeft te zijn.

Aanvullende gegevens en veel foto's zowel van het speelwerk als het complete object, zijn uiteraard wel zinvol om het invullen van onbekende factoren te kunnen vereenvoudigen. Om een complete restauratie of een deelrestauratie te kunnen ondernemen, moet het volledige speelwerk natuurlijk wel in de werkplaats aanwezig zijn.

Vervaardigen cilinders

In het geval dat een cilinder is vervangen, is verpend met "modern" repertoire of zelfs geheel ontbreekt, is het mogelijk om tot een verantwoorde reconstructie uit te voeren.

Omdat de door Spaander ontwikkelde apparatuur van een boorinrichting is voorzien, kunnen andersom ook nieuwe cilinders worden geprogrammeerd op basis van de opgeslagen muziek van andere speelwerken.

Ook speelwerken met verwisselbare



20. Verwisselbare cilinder van Klinkenberg. Bij speelwerken met verwisselbare cilinders was het aantal melodieën dat kon worden gespeeld veel groter.

cilinders (afb. 20) kunnen met deze methode van extra exemplaren worden voorzien.

De verschillen tussen speelwerken zijn echter dermate groot, dat opgeslagen melodieën niet klakkeloos kunnen worden overgezet.

Om een verantwoorde reconstructie te maken moet rekening worden gehouden met:

- herkomst
- maker, al dan niet gesigneerd
- datering
- stijl
- indien aanwezig de melodietitel
- aard van de melodie bij een titel als Mars, Menuet, Psalm etc.

Zelfs melodieën met een zelfde titel worden op het ene speelwerk soms heel anders ten gehore gebracht dan op het andere.

De wetenschappelijke verwerking en het vervolgonderzoek door Marieke Lefeber van de door Melgert Spaander verzamelde gegevens is daarom van essentieel belang.

Het vormt een belangrijke onderbouwing bij het vinden van de juiste interpretatie.

Ook moet de muziek individueel aan het speelwerk worden aangepast, rekening houdend met:

- stemming van de toegepaste bellenreeks

- aantal hamers
- lengte van de melodie / ruimte op de cilinder
- kwaliteit van technische uitvoering.

Andersoortige speelwerken

Andere klankbronnen zoals snaren, orgelpijpen, Glasglocken, een xylofoon, kortom alles wat ooit in een speelwerk werd gebruikt, kan met deze apparatuur tot klinken worden gebracht, door via een midi-programma eenvoudig het instrument te kiezen dat het dichtst bij de originele klank komt.

In de toekomst is het de bedoeling dat ook andere muziekdragers dan cilinders uitgelezen kunnen worden, zoals speeldoosplaten, orgelboeken, papieren rollen e.d.

In principe is de apparatuur hier al op voorbereid, maar de uitvoering nog niet gerealiseerd.

(x) Midi is een afkorting voor Musical Instrument Digital Interface. Dit is een systeem (en protocol) waarmee elektronische (muziek)instrumenten in realtime muzikale informatie kunnen uitwisselen

Vincent van Drie is meubel-restaurator en secretaris van Het Restauratieconvergent <http://www.restauratieconvergent.nl>

Marieke Lefeber (MA) voltooide in 2006 de Research Master Music Studies in Utrecht. Daarna ging zij werken in het Museum Speelklok in Utrecht, waar zij nu conservator is. Zij is in januari 2009 begonnen aan een promotieonderzoek naar de muziek van bellenspeelklokken in Nederland in de achttiende eeuw. Dit doet zij aan het Meertens Instituut in Amsterdam. Meertens Instituut Postbus 94264, 1090 GG Amsterdam e-mail: marieke.lefeber@meertens.knaw.nl Zie voor de liederenbank: www.liederenbank.nl

Melgert Spaander
Restaurator van Uurwerken & Speeldozen
Rodetorenstraat 12
7201DH Zutphen
e-mail: melgert.spaander@planet.nl
Zelfstandig gevestigd sinds 1972.

Friederichs, uw partner in winkel en werkplaats.



FRIEDERICHS BV

HORLOGE & KLOK
FOURNITUREN

TOSHIBA BATTERIJEN

ESA RUILUURWERKEN

GOUD & ZILVER
FOURNITUREN

GEREEDSCHAPPEN
& MACHINES o.a.

ELMA
BERGEON
METTLER
GREINER-VIBROGRAF
HERAEUS
RENFERT
ETIC
MULTIFIX
WALDMAN

WEKKERS, KLOKKEN
& HORLOGES o.a.

KIENZLE
PETER
ESGE
SCHMECKENBECHER
HANHART
EUROPA
ELITE
SCHMID-SCHLENKER
BARIGO
CLAUDIO CALLI


HAGERTY
ONDERHOUDS-
MIDDELEN VOOR
GOUD EN ZILVER

Stand Jaarbeurs
Beatrixgebouw 2E 515.
Tel.: (030) 2941501
Fax: (030) 2944214

Nijverheidsweg 15,
Postbus 16,
2100 AA Heemstede
Tel.: (023) 5232723
Fax: (023) 5232740

Twee bijzondere Luikse nachtwakersklokken

Vijf jaar geleden is in TIJDSchrift aandacht besteed aan een bijzondere nachtwakersklok uit Luik. Sindsdien is een tweede, vrijwel identieke klok, ontdekt. De auteur heeft met veel spuurwerk en medewerking van anderen nieuwe kennis over deze klokken verzameld.

 Koos de Vos

In TIJDSchrift 06/4, december 2006, maakte ik melding van de vondst van een nachtwakersklok. Titel van het desbetreffende artikel was: "Een bijzondere nachtwakersklok". De betreffende klok was gesig-neerd "C.E.Thonus à Liège". (foto 1).

Achter de glazen wijzerplaat van deze klok zijn twee cijferringen te zien. De buitenste dient om de gewone tijd aan te geven d.m.v. de wijzers. De binnenste cijferring wordt bediend door een schuifjesmecha-niek, waarmee handmatig via een trek-koord onder de klokkast een oranje-roodkleurig metalen plaatje voor elk van de cijfers kan worden geschoven. Deze cij-ferring is zichtbaar door een ringvormige uitsparing in het schilderwerk aan de achterzijde van de glasplaat. De ring is gemonteerd op het uurrad en draait dus mee met de uurwijzer. Als nu b.v. de III op deze binnenste ring wordt afgedekt, is het plaatje teruggeschoven zodra dat onder de XII staat (van de buitenste cijferring). Een oplopende vaste lichter op de voorplaat duwt het plaatje weer terug. Dat geeft de baas tijd genoeg om overdag de ronden van de nachtwaker te controleren.

Speurtocht

Een speurtocht langs Nederlandse, Duitse en Belgische connecties leverde niet veel op. De klok leek niet Duits, niet Luiks, niet Limburgs. Maar wat dan wel?

Dat het om een nachtwakersklok ging wist ik toen al wel. Wijlen Hans Helldörfer, verzamelaar van industriële uurwerken, had me daar op gewezen. Kort daarna heb ik diens indrukwekkende verzameling mogen zien. We woonden niet ver bij elkaar vandaan. Maar ook voor Hans was het gissen naar de herkomst.

Hans wilde de klok heel graag opnemen in zijn verzameling, maar aanvankelijk wilde ik niet verkopen. Ik vond de klok te leuk

en te bijzonder. Uiteindelijk kwam het er toch van en ging de klok naar hem over.

Na enige tijd meldde Hans mij, dat hij inmiddels wellicht meer wist over de herkomst. Via Ruud Mestrom kreeg hij de informatie, dat wat de signering "C.E. Thonus" betreft, het zou kunnen gaan om de gebroeders C. en E. Thonus uit Luik, wapenmakers in Rue Monulphe 51. Zij waren o.a. werkzaam bij een zekere Jean Onssaele in de periode rond 1850/1860. Ook maakte hij melding van het bestaan van een tweede, vrijwel identieke klok. Hij

wilde er meer over te weten komen, want hij wilde over deze klokken graag iets publiceren. Ik bood aan hem bij het publi-ceren te assisteren. Door zijn overlijden is het daar niet meer van gekomen. Ik wilde toen de zaak verder laten rusten.

Geweermakers

Maar in juni 2010 werd ik door Eddy Fraiture, België attent gemaakt op een andere geweermaker uit Luik, Lambertus Thonus, die rond 1765 naar Culemborg in Nederland kwam. Surfend op het internet met de naam Thonus als zoekwoord, stuitte ik op een website van een zekere Jan Thonus over de genealogie van de familie van deze Lambertus Thonus. Ik kreeg e-mailcontact met Jan, een nazaat van Lam-bertus, maar hij kon mij niet veel vertellen over de Luikse Thonus-familietakken van na ± 1760/1765, hoewel hij nazaten daar-van wel heeft bezocht. Wel meldde hij, dat veel Thonussen geweermaker waren. Thonus was en is geen zeldzame naam in en om Luik. Hij kon echter wel gegevens ver-strekken over de gebroeders C en N. Thonus, die rond 1900 op het adres Rue Monulphe 51 wapens produceerden. Waren dat dezelfde personen als C. en E. Thonus of waren het latere familieleden? Toch zat er in de familie minstens één hor-logemaker, te weten S. Thonus uit Verviers bij Luik. Helaas ontbreken gegevens over data, en dergelijke (informatie Eddy Fraiture, België).

Met de naam Thonus ben ik niet verder gekomen.

Het is niet uit te sluiten, dat een van de geweermakers uit het geslacht Thonus uurwerken maakte. De grove uitvoering, de eenvoud van de constructie en de zwaarte van de platines van het uurwerk van de nachtwakersklok, kan daarop wijzen. Je kunt niet zeggen, dat het een voor-beeld is van een verfijnd uurwerk,



Foto 1 – Nachtwakersklok gesig-neerd C.E. Thonus à Liège



Foto 2 – Het uurwerk is van eenvoudige constructie met zeer zware platinen

gemaakt in een uurwerkmakersatelier. Maar dat is nu juist weer de charme ervan. (foto 2).

Identiek

Mijn interesse was opnieuw gewekt. Graag wilde ik weten, waar de “Thonus-klok” was gebleven en waar die andere identieke klok zich bevond.

Welnu, bij navraag blijkt de “Thonus-klok” momenteel in het bezit te zijn van een Nederlandse verzamelaar, die zijn naam liever niet genoemd wil zien en... deze is ook in het bezit van die andere nachtwakersklok. Ik heb contact met hem



Foto 3 – Nachtwakersklok gesigneerd O. Libotte à Liège

gezocht en hij stelde foto's beschikbaar. Ook voor publicatie. (foto 3).

Op de wijzerplaat van de andere nachtwakersklok de maker “O. Libotte à Liège” en bovenin “Brevete Mdle d'argent”. Zo aan de voorzijde te zien is de “Libotte-klok” identiek aan de “Thonus-klok”. Ze lijken als twee druppels water op elkaar. Tot aan vorm van de wijzers toe, die in België volgens Eddy Fraiture niet veel voorkomt. De Libotte-klok zit echter niet in een kast.

Uitvinder Libotte

Eddy Fraiture kon mij veel gegevens verstrekken over O. Libotte. Hier volgt een korte weergave van de verstrekte informatie.

Libotte, Oscar 1841-1846 Luik, Rue Gaviouille 13. Op de tentoonstelling van de Belgische industrie te Brussel in 1841 stelt hij een nachtwakershorloge ten toon en een compensatiemodel voor een uurwerk. Hij behaalt er de zilveren medaille mee.

In het juryrapport van deze “L'exposition de l'industrie Belge” staat vrij vertaald te lezen:

“Monsieur Oscar Libotte te Luik stelde onder het nr. 736 een compensatiemodel van zijn uitvinding ten toon, dat samengesteld is uit zinkstaven en metalen staven (.....)”

Monsieur Libotte stelde nog een uurwerk ten toon dat hij “nachtsklok” (“ronde-de -nuit”) noemde, bestemd om de nauwkeurigheid van de bewaking vast te stellen in sommige gebouwen. Het uurwerk zat opgesloten in een kast, zodat wij het mechanisme niet hebben kunnen onderzoeken (.....).”

De nota die de tentoonsteller aan de jury richtte, getuigt van zijn kennis en zijn inventieve geest. Deze dubbele titel rechtvaardigt onze stem om aan hem de zilveren medaille te geven.”

Libotte wordt voorts omschreven als een “veelbelovende jonge man, die een voor-aanstaand artiest kan worden”. In 1843 vraagt hij octrooi aan voor zijn nachtwakersklok. In “Pasinomie, ou Collection complète des lois décret, arrêtés royales” staat daarover te lezen (vrij vertaald):

“Koninklijke verordening, dat een octrooi verleend van tien jaar aan de heer Oscar

Libotte, fabrikant, wonende te Luik, Rue En Gravioul 13, voor een controle-pendule 654. 21 juli 1843”.

Op 28 februari 1846 werd Libotte, samen met een zekere Hubert Pirotte, benoemd als “mecanicien” aan de universiteit van Luik, met de opdracht een laboratorium in te richten voor de bouw van machines en precisie-instrumenten.

Duidelijk is dat Libotte niet zozeer klokkenmaker was, eerder een uitvinder en werktuigkundige. Maar zeker niet de eerste de beste.

Vergelijking

Terug naar de twee klokken.

Opvallend is, dat de in 1841 tentoongestelde bekroonde klok volgens het juryrapport in een kast zat. Dat is bij Thonus-klok ook het geval. Eerdere gedachten, dat de kast van de Thonus-klok er later omheen zou zijn gemaakt, b.v. om hem mooier te maken, kunnen in twijfel worden getrokken. Het kan dus zijn, dat de indientieke Libotte-klok ook ooit in een kast heeft gezeten. Eigenlijk mogen we daar wel vanuit gaan, want de kast moet op slot kunnen om “gesjoemel” met de ronde-tijden van de nachtwaker te voorkomen. (foto 4). Aan de rechterkant van de kast van de Thonusklok bevindt zich een deurtje met een sleutel.

Het woord “Brevete” op de Libotte-klok verwijst naar het verkregen brevet of octrooi. De klok is dus vanaf 1834 te dateren. Zie ook verder in dit artikel.

Beide klokken zijn Luiks. Bij Oscar Libotte is er vanzelfsprekend geen reden voor twijfel. En hoewel van de Thonus-klok de maker nog niet echt kon worden vastgesteld, kan toch wel aangenomen worden dat het om Luik gaat, gezien de concentratie van het geslacht Thonus rondom Luik en de sprekende gelijkenis van beide klokken. Zie nogmaals foto 4, waar ze naast elkaar zijn afgebeeld.

Geen uurwerkmakers

Wanneer werden de klokken gemaakt en wat hebben ze verder met elkaar te maken?

Het feit, dat op de wijzerplaat van de Libotte-klok melding wordt gemaakt van het octrooi op dit type klok, kan ons wellicht wat verder helpen bij de datering. Het octrooi liep over een periode van 10 jaar van 1843 – 1853. Het kan dus aannemelijk zijn, dat de klok dan ook in die periode is gemaakt.

Naar het antwoord op de vraag wanneer



Foto 4 – De twee klokken naast elkaar, de gelijkheid is duidelijk

de Thonus-klok is gemaakt, valt alleen maar nog meer te gissen. Als door een zekere C.E. Thonus (of gebroeders C. en E.) de nachtwakersklok van Libotte werd nagemaakt, kan dat pas na het verlopen

van het octrooi gebeurd zijn. Dus na 1853. Dat zou gekund hebben, immers C. en E. Thonus zijn zeker rondom 1850/1860 werkzaam geweest. Verder is het aannemelijk, dat dit type

klok vanaf die tijd nooit een veel gefabriceerd product is geworden. Oscar Libotte zelf was immers geen echte uurwerkmaker en dat was C.E. Thonus waarschijnlijk ook niet. Dat is het gemeenschappelijke bij beide klokken. Libotte zelf kan er wellicht nog enkele hebben gemaakt, gezien zijn nog jonge leeftijd op het moment van het verkrijgen van de zilveren medaille. Maar m.i. is de productie van dit specifieke type klok nooit echt op gang gekomen, want dan zouden er zeker meer van bewaard zijn gebleven.

Misschien dat er door “deze en gene” nog eens enkele zijn gemaakt, maar zal het wel bij zijn gebleven.

Ik ben benieuwd of er nog eens een exemplaar opduikt. Zo ja, dan hoor ik dat heel graag.

Veel dank verschuldigd ben ik aan de eigenaar van beide klokken. Zonder hem zou ik niets hebben kunnen doen.

Tevens dank aan de heren Eddy Fraiture en Jan Thonus, die interessante en relevante informatie konden geven. Ik houd me uiteraard zeer aanbevolen voor nieuwe informatie.

FULL-TIME DIPLOMAS

WEST DEAN COLLEGE 

CONSERVATION RESTORATION OF CLOCKS Full-time specialist Diplomas

Graduate, Postgraduate Diplomas in Conservation of Clocks
(University of Sussex award)

These programmes lead to either
MA Design or MA Conservation Studies (University of Sussex award)

Conservation - Restoration of Clocks
(West Dean College award)

Professional Development Diplomas in Clock Conservation or Making
(West Dean College award)

8:1 student to staff ratio

High level of personal tuition

Practical hands-on bench skills

Up to 100% bursaries and scholarships may be available on tuition fees

FOR FURTHER INFORMATION
(+44) 01243 818 208
diplomas@westdean.org.uk

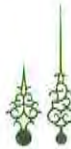
West Dean College
West Dean, Chichester,
West Sussex, PO18 0QZ,
England
www.westdean.org.uk/clocks



v.o.f. van de GEVEL

Fournituren & Gereedschappen

alles voor de uurwerkmaker en restaurateur



■ Fournituren voor
zowel moderne
als antieke klokken

■ groot assortiment
opwindveren

■ gereedschappen en
machines
(o.a. gehele BERGEON assortiment)

■ schoonmaak- en
polijstapparatuur

■ complete uurwerken
van polshorloge tot
staande klok

Zellerstraat 102,
NL 5011 ES Tilburg
Tel. 013 – 4553963
Fax. 013 – 4553225
vofvan.degevel@freeler.nl
www.vofvandegevel.nl


BERGEON



Veel klokken verkocht bij AAG

Op initiatief van Jaap Zeeman, de bekende auteur van standaardwerken, hield veilinghuis AAG in Amsterdam op 12 december een veiling onder de titel 'Het Europese Interieur & een collectie Klokken en Horloges'. Tevoren was voor klokkenliefhebbers op 7 december een aparte bezichtiging georganiseerd waar de mede door Zeeman verzorgde catalogus werd gepresenteerd.

 Erik Glasius

Ook tijdens de gewone kijkdagen was de heer Zeeman aanwezig voor het geven van informatie. De klokkencollectie omvatte in totaal zo'n 70 kavels plus bijna 40 horloges. Van de klokken werd een groot deel verkocht. De prijzen bewogen zich over het algemeen op het niveau van de

laagste schatting in de catalogus. In totaal werd voor € 225.000 verkocht.

Zaans

Aan het begin van de veiling kwamen o.a. liefst vijf Zaanse klokken ter verkoop. De gerealiseerde prijzen varieerden van € 2500 tot € 8000. Een klok uit het vierde kwartaal van de 17e eeuw, toe-

geschreven aan Kornelis Michielsz. Volger te Wormerveer werd voor € 10.240 verkocht. Het uurwerk voorzien van vier buitenstaande ronde messing stijlen en kwartier slagwerk op twee bellen.

Oost-Nederlands

Veel belangstelling was er voor een grote (hoogte 51 cm) Oost-Nederlandse ijzeren wandklok uit het derde kwart van de 17e eeuw. De uitgezaagde ornamenten aan de bovenzijde van de deuren vormen met deze een geheel (in de catalogus wordt de grappige term 'aangezaagd' gebruikt) en dit geldt ook voor de wijzerplaat. Het uurwerk met gaand, slag- en wekkerwerk (afb. 1). Bij een schatting van € 16.500-18.500 werd voor de klok € 15.000 geboden, wat niet voldoende was.

Engels/Nederlands

Sinds het einde van de 17e eeuw zijn er in Engeland vele duizenden tafclklokken gemaakt. Eerst ebben gefineerd of gezwart, later in mahonie. Ze zijn bijna altijd van een soort standaard formaat met een hoogte van 40 – 50 cm. In deze veiling werd er een van Fromanteel & Clarke aangeboden, voorzien van getoogde wijzerplaat, schijnslinger, datum en een plaatje voor het afzetten van het slagwerk (slaan/niet slaan). De opbrengst was € 12.800.

Veel aparter was een klein model tafclklok (hoogte slechts 22 cm), op een plaatje in de toog gesigneerd Roger Dunster, uit circa 1735. Het uurwerk voorzien van gaand werk en wekker, en met kwartierrepetitie via een koordje aan de zijkant. Dit klokje werd afgeslagen op

Afb. 1 – Oost-Nederlandse wandklok waarbij de ornamenten één geheel met de deuren vormen.





Afb. 2 – Vlaamse lantaarklok met een hoogte van 52 cm. Gravures op de deuren.

€ 4500, gelijk aan de laagste schatting, incl. opgeld € 5760.

Vlaams

Lantaarklokken uit Engeland en Frankrijk zijn altijd overal te koop, een Vlaamse lantaarn daarentegen is exceptioneel (afb. 2). Het aangeboden exemplaar, vermoedelijk uit het begin van de 17e eeuw, is er een van groot formaat met een hoogte van 52 cm. De deuren gegraveerd met voorstellingen van respectievelijk de aartsengel Gabriël en de heilige Gregorius. De gravure op de wijzerplaat is niet origineel doch volgens de catalogus in de 17e eeuw in Engeland aangebracht. Het uurwerk voorzien van gaand, slag- en wekkerwerk. De opbrengst was € 20.660.



Afb. 3 – Haagse klok van Claude Pascal, gaand en slagwerk op één veerton.

Haags

Hoewel zijn naam Claude Pascal Frans is, werkte deze maker ook in Den Haag. Een mooi voorbeeld van zijn werk kwam als kavel 86 ter veiling. Het zwarte kastje voorzien van een toog met daarin een gietstukje, de wijzerplaat overtrokken met zwart fluweel, de cijferring met alle minuten gegraveerd en daaronder een plaatje met de signatuur Claude Pascal Hagae. Het uurwerk, eveneens gesig-

hout. De ajour gezaagde cijferring 'gedragen' door een verguld messing gietstuk van Chronos. (afb. 4). Liefhebbers waren er want na levendige biedingen kwam de hamerprijs op € 8400 (incl. opgeld € 10.752), zeer ruim boven de geschatte opbrengst van € 1500 – 2000. Wel in de originele kast met Boulle techniek ingelegd met schildpad, messing en tin was de religieuze gesigneerd Griblin A Paris, die € 10.000 opbracht.



Afb. 4 – Haagse klok van Johannes van Ceulen in latere mahonie kast.

neerd, gebouwd op de manier van Coster met gaand en slagwerk op één veerton (afb. 3). Het hoogste bod van € 20.000 was niet voldoende.

Liefhebbers van alleen een Haags uurwerk met wijzerplaat konden bieden op nr. 125, een klok van Johannes Van Ceulen Hagae in een veel latere, op geen enkele wijze passende, kast van mahonie-

Wild

Veel belangstelling was er voor een mooie, deels vuurvergulde pendule met beeldje 'au bon sauvage'. Deze schaars geklede dame moet het werelddeel Amerika voorstellen. Zij is een Indiaanse, gewapend met boog, pijlenkoker en een lans die op de kop van een krokodil rust. (afb. 5). De klok uit het eind van de 18e

eeuw werd afgeslagen op € 15.000 (incl. opgeld € 19.200), duizend euro boven de hoogste richtprijs.

Fries

Voor Friese klokken is de interesse de laatste jaren zeer sterk gedaald. Dit is uiteraard zichtbaar in de prijzen, ook op deze veiling. Een goede kortstaart met mechaniek van scheepjes en meerminnen ging voor € 1200 weg. Voor de andere drie Friese staartklokken werd nog minder geboden.

Een Groningse stoelklok, toegeschreven aan Jurriaan Greven, ging voor € 1920 van de hand.

Zwols

Paulus en Gerrit Bramer zijn begrippen in de klokkenwereld. Willem sr. is minder bekend. Van hem werd een staand horloge

Afb. 5 – Pendule met beeldje van gewapende Indiaanse vrouw.



aangeboden in een met ebbenhout gefineerde kast naar Engels model. Het hekje bovenop de kap is een verzinsel van een latere eigenaar. Deze kap kon oorspronkelijk omhoog schuiven (rising hood) maar dit is later veranderd.

De uit circa 1685 daterende klok voorzien van uurwerk met kleine wijzerplaat (11 inch) met maan en datum. Het uurwerk met ankerengang, dubbel slagwerk, de platines op de Engelse wijze door knipjes (latches) bijeen gehouden. Aan deze klok is in de catalogus een heel artikel gewijd waarin o.a. op de gelijkenis met Engelse klokken uit deze periode wordt gewezen. De opbrengst bedroeg € 33.280.

Alle genoemde bedragen zijn hamerprijzen plus opgeld, tenzij anders vermeld.



Bonhams

1793

Taxatiedag Klokken

Donderdag 22 maart
Amsterdam

Bonhams' Klokken specialist uit Londen zal een bezoek brengen aan het kantoor in Amsterdam om gratis taxaties te verrichten met het oog op het ter veiling aanbieden bij Bonhams. De taxaties gaan op afspraak.

+31 20 6709701
amsterdam@bonhams.com

Een zeer belangrijke ebbenhouten tafelklok toegeschreven aan Fromanteel, circa 1660, hoogte 52 cm
verkocht voor € 794.000

Bonhams
De Lairessestraat 123
1075 HH Amsterdam

International Auctioneers and Valuers - bonhams.com/netherlands



bijzondere capucines

Wie in Dordrecht is, moet niet verzuimen even langs te gaan bij de gespecialiseerde antiquair Peter Zwaanenburg in de Groenmarkt. Daar zijn altijd aparte klokken te zien, zoals de hier beschreven en afgebeelde capucines.

Erik Glasius en Peter Zwaanenburg



A.1. Voorkant van de capucine in houten kast met gegolfde bovenzijde

De twee eerste zijn het meest bijzonder omdat de uurwerken in houten kastjes zijn gemonteerd. Deze zijn van eikenhout, dat is gefineerd met palissander en buxus. Ze hebben allebei wel deuren aan de zijkanten, maar aan de achterkant is een soort klep die er geheel af kan worden gehaald. De

eerste (A) met een draaisluiting en de andere (B) met een pennetje aan de bovenzijde.

Beide houten klokken hebben een normaal capucine uurwerk met een gangduur van een week, dubbelslagwerk op de uren en een enkele slag op het halve uur. Ze zijn ook voorzien van repetitie en een wekker.

KLOK A

De bovenzijde van dit klokje is gegolfd en lijkt daardoor op de in Engeland in het eerste kwart van de 19e eeuw veel op staande klokken toegepaste zwanenhals bekroning (swan's neck pediment). Het slagwerk slaat op een gong, die op de achterdeur is geplaatst. De wekker daarentegen slaat op een bel bovenin de kast. Twee gaatjes aan de achterkant moeten er voor zorgen dat het geluid beter naar buiten komt. De hamer-as is op een andere plaats dan gebruikelijk gemonteerd om tegen de gong te kunnen slaan.

Deze klok is een relatief late capucine, vermoedelijk omstreeks 1830 vervaardigd. Het uurwerk is voorzien van een cilindergang op de achterplaat. Dit heeft tot voordeel dat de klok kan worden verplaatst zonder dat deze stil gaat staan.



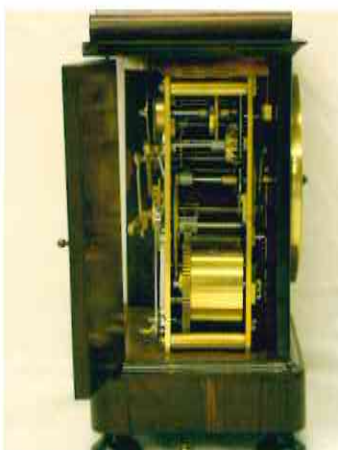
A.5. Rechter zijkant. Achter is de hamer die op de gong slaat.



A.2. Het kastje schuin van achteren. Duidelijk zijn de twee gaten te zien, waardoor het geluid van de wekker beter hoorbaar wordt.



A.3. Achterzijde van het uurwerk met aan de bovenkant het cilinder echappement.



A.4. Linker zijkant. In het uurwerk is o.a. het wekkerwerk zichtbaar.



A.6. De gong is op het achterdeurtje vast gezet.



B.1. Voorzijde van het palissander houten kastje met inlegwerk.

KLOK B

Deze klok is rechthoekig en meer traditioneel van vorm. Bijzonder is wel de inleg met versieringen van buxushout. De wijzerplaat is niet geëmailleerd maar geguilocheerd messing, waartegen de drie geblauwd stalen wijzers afsteken.

Heel apart is het messing handvat, in feite een klein beeldhouwwerkje van twee vissen die een soort bal vasthouden. De klok kan op omstreeks 1825 worden gedateerd.



B.2. Ook aan de zijkanten is het kastje versierd.



B.4. Achterzijde van het uurwerk met laag in de kast hangende slinger.



B.5. Aan de linkerzijde is o.a. het wekkerwerk met trekkoord zichtbaar.



B.3. Bijzonder is het handvat waarbij twee vissen in een soort bal lijken te happen.

KLOK C

Veel vroeger is klok C, een geheel messing exemplaar. Dit is een vroege Directoire capucine met als bijzonderheid een centrale datum. Daarentegen is hier geen wekker aanwezig zodat de aanduiding reiswekker –zo die al op capucines kan worden toegepast– hier niet geldt.

Het uurwerk is verder als gebruikelijk met een gangduur van een week, dubbelslag op de uren en een enkele slag op de halve uren. Ook is er repetitie aangebracht.

De voorkant is typerend voor de capucines in deze tijd, circa 1795, namelijk geen messing rand rond de wijzerplaat, messing wijzers, Arabische cijfers en de toepassing van rode emaille accenten.

De maker was kennelijk erg trots op zijn product want hij heeft het met grote letters gesigneerd: Jn Cazes le Jeune AU VIGAN. Ook is er een signatuur van de emailleur aanwezig. Op de wijzerplaat staat onder het cijfer 6 de naam Chavin.



C.2. De wijzerplaat is fraai uitgevoerd met zwarte cijfers en rode accenten. Zoals vaak bij capucines is de wijzerplaat iets te groot, zodat er aan de onderkant kleine uitsparingen voor de opwindgaten zijn gemaakt.



C.3. Achterzijde. Ook hier hangt de slinger laag, zo laag dat er een uitsparing in de bodem van het kastje nodig is.



C.4. Rechterzijde van het uurwerk. De platines worden met massieve stijlen bijeen gehouden.



C.1. Driekwart aanzicht van de capucine van Jean Cazes. Rechts steekt het knopje voor de repetitie uit.

CHRISTIE'S VEILT KLOKKEN

Op 3 en 4 april 50 klokken onder de hamer voor schattingen tussen €1,500 en €15,000



*Een Louis XV ormolu-vergulde muzikale klok
Tweede helft 18^e eeuw, 138 cm. hoog (inc. sokkel)
Schatting: €10.000-15.000*

CHRISTIE'S

CHRISTIE'S VEILT MEUBELEN, TAPIJEN, BEELDEN EN KLOKKEN

Informatie via Christiaan van Rechteren: 020 575 59 63 / cvanrechteren@christies.com

Symposium 'Going Dutch'

Engelse uitdrukkingen over Nederlanders geven meestal niet de meest gunstige eigenschappen weer. Zuinigheid of gierigheid is niet iets dat alleen aan Schotten wordt toegedicht maar ook aan Hollanders. 'Going Dutch' betekent dat ieder, bij een gezamenlijk diner of uitje bij voorbeeld, voor zichzelf betaalt. Deze omineuze titel had het MNU gekozen voor een symposium bij gelegenheid van het 25-jarig bestaan van het museum.

 Erik Glasius

Belangrijker dan de verwijzing naar deze uitdrukking is de referentie aan het boek met dezelfde titel van Lisa Gardine waarin o.a. de mobiliteit van klokkenmakers wordt belicht.

Engelse en Nederlandse sprekers waren uitgenodigd om hun licht te laten schijnen over het ontstaan van het slingeruurwerk. Was het wel Huygens of eigenlijk Fromanteel, of misschien in principe Galilei? Het geheel stond onder de krachtige leiding van prof. dr. E. van den Heuvel, astronoom. Plaats van handeling was het Teylers Museum in Haarlem waar al sinds het eind van de 18e eeuw aandacht wordt besteed aan natuurkundige instrumenten.

Voorloper Verlichting

Een betere omgeving was voor de behandeling van dit thema nauwelijks denkbaar. In geschiedenisboekjes wordt de 'uitvinding' van Christiaan Huygens vooral vermeld als van maatschappelijk belang. Huygens zelf was natuurkundige en sterrenkundige en zocht, in het voetspoor van Galilei, naar een mogelijkheid om het tijdsverloop van zijn waarnemingen beter te kunnen registreren. Het combineren van een reeds bij astronomen gebruikelijk instrument, de slinger, met een al bestaande wijze van tijdmeting, het uurwerk (tot dan toe met foliot of balans), bood hiervoor de oplossing.

De curator van het MNU, *Pier van Leeuwen*, belichtte aan de hand van talloze illustraties de ontwikkelingen in de Republiek der Zeven Provinciën die leidden tot een gunstige voedingsbodem voor wetenschappelijk werk en wetenschappelijke ontdekkingen. Deze speelden zich vooral af in de hogere kringen. Christiaan Huygens (1629-1695) was immers de zoon van Constantijn Huygens (1596-

1687), een man die zich als secretaris van drie opeenvolgende stadhouders in het centrum van de macht bewoog en die zelf ook bekendheid als letterkundige genoot.

De toenemende welvaart, de internationale (handels)betrekkingen en relatief hoge scholing van de inwoners vormden een gunstige voedingsbodem voor wetenschap en onderzoek.

Volgens Van Leeuwen kan het maatschappelijke en wetenschappelijke klimaat in de 17e eeuwse Nederlanden gezien worden als een voorloper van de Verlichting.

Verwarring

Geschiedenisstudente *Rebecca Pohancenik*, die eerder van zich had doen spreken door artikelen in *Antiquarian Horology*, gaf inzicht in de vele contacten tussen geleerden en 'uitvinders' in Europa in de 17e eeuw. Net zo min als tegenwoordig verliepen deze contacten in grote openheid. Integendeel veel onderzoekers die iets bijzonders gevonden hadden, hielden het 'geheim' van hun ontdekking voor zich, soms om er via een patent financieel voordeel uit te kunnen halen. Wel gingen geleerden vaak bij elkaar op bezoek om van gedachten te wisselen en bij die gelegenheid werden ook wel resultaten van onderzoek getoond, hetzij op schrift, hetzij in de vorm van werkende constructies.

Zij wees er op, dat de slingerklok slechts een van de vele 'uitvindingen' was, waarvoor werd gediscussieerd en gecorrespondeerd, naast nieuwe medische inzichten, de camera obscura en machines om water op te pompen.

Wij kunnen beter de archieven accepteren zoals ze zijn: een echte beschrijving van een complex verhaal met vele stappen waarbij verschillende mensen betrokken waren.

Aan de hand van uitgebreid bronnenonderzoek komt mevrouw Pohancenik tot de conclusie dat er in het derde kwart van de 17e eeuw vooral veel werd geëxperimenteerd met slingers waardoor het moeilijk is eenduidig vast te stellen wie nu precies wat op zijn naam kan schrijven. "Het is duidelijk dat er echte verwarring was over de verschillende moge-



Rebecca Pohancenik

lijkheden die werden ontwikkeld, en dat een eenvoudig verhaal van een uitvinding die werd gekopieerd (met of zonder de toestemming van Huygens) en met veel gejuich werd verspreid, eenvoudig niet waar is."

Rol Huygens

Kees Grimbergen heeft alle 25 jaar van het MNU meegemaakt en een groot deel daarvan als voorzitter van het bestuur. In het eerste deel van zijn lezing vertelde hij over het ontstaan van het museum uit een particuliere collectie. Toen eigenaar Van der Molen deze wilde verkopen, bleek er belangstelling van het bekende Amerikaanse Time Museum. Dat zag een aantal Zaanse notabelen niet als wense-



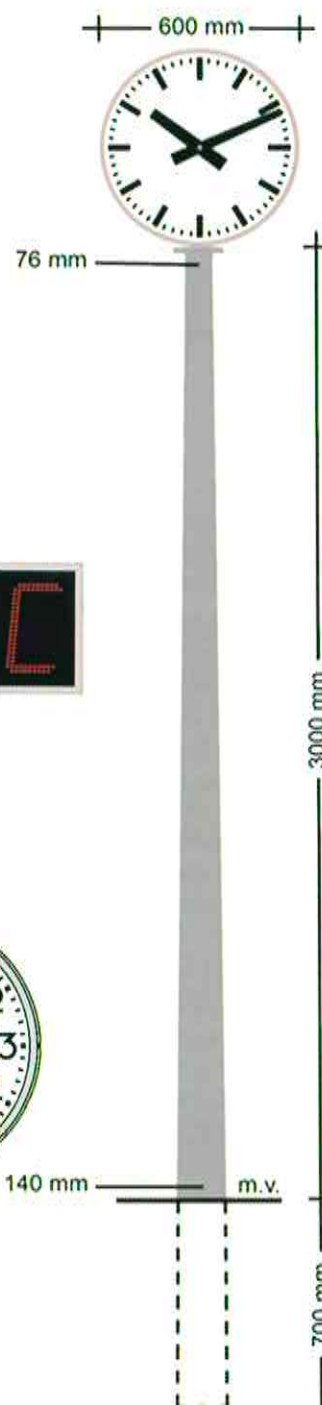
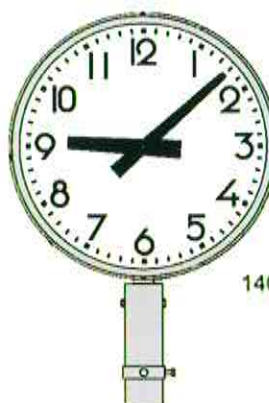
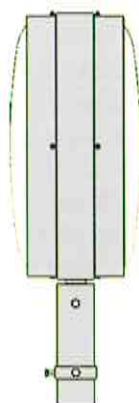
van Os Uurwerken B.V.

Als een uurwerk meer aangeeft dan alleen de tijd

Nederlandse Juweliers- en Uurwerkenbranche Erkend



N.J.U.



Openingstijden *maandag gesloten*
dinsdag t/m vrijdag van 9.30 tot 12.30 uur
13.30 tot 17.30 uur
zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur



lid N.J.U

**Boulevard klok
DCF gestuurd**

Bisschopsmolenstraat 235 4876 AM Etten-Leur Tel. 076-5037822

E-mail adres: van.os.uurwerken@kpnmail.nl Website: [www. buitenklokken.nl](http://www.buitenklokken.nl)

lijk. Zo ontstond de actie 'Behoud het Zaanse Uurwerkmuseum' van de nog maar enige jaren bestaande stichting 'Pal tegen het verval.' Dankzij sponsoring en medewerking van de gemeente bleek het mogelijk een stichting voor het museum te vestigen, zodat in augustus 1986 het museum heropend kon worden. Het bestuur werd voorgezeten door prof. Pol Ankum, die Henk van der Tweel (zes jaar voorzitter van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap) als deskundige uit de museumwereld aantrok. Deze betrok op zijn beurt later Grimbergen, toen zijn medewerker met belangstelling voor uurwerken, bij het bestuur.

(Hoe verstandig het was van de Zaanse ondernemers het museum mogelijk te maken, is later gebleken. Het Time Museum is na de dood van de oprichter opgeheven en de collectie verkocht, het MNU als opvolger van het Zaanse Uurwerkmuseum heeft zich sindsdien verder uitgebreid, red.)

In het tweede deel van zijn betoog schetste prof. Grimbergen ontwikkelingen in de constructie van uurwerken en de rol van Huygens daarin. In de eerste periode worden uurwerken geregeld door een balans of foliot. Het oudst bekende overgebleven voorbeeld is het torenuurwerk in de kerk van de St. Albans Abbey, gemaakt door Richard of Wallingford. Het voordeel van deze constructie is dat de klok uit zichzelf gaat lopen als er energie wordt toegevoegd bijv. door een gewicht. De nauwkeurigheid is gering: de gemiddelde afwijking is op zijn best in de orde van 7 minuten per dag.

Horizontale spillegang

Een belangrijke verbetering vormde de slinger aangedreven door een horizontale spillegang. Bij toepassing van een kleine uitwijking is deze constructie isochroon en bij voorbeeld bij 3° al 1400 keer beter dan de voorgaande. Het nadeel is echter dat zo'n uurwerk niet geschikt is om aan boord van een schip te functioneren. Daarvoor is een echappement met een balans gecontroleerd door een spiraalveer, ook een vinding van Huygens (1675), beter geschikt.

Een van de dingen die Huygens achteraf niet goed heeft ingeschat, is dat de gevoeligheid voor temperatuurwisselingen moest worden gecompenseerd. Vanwege de grote gevoeligheid van de spiraalveer voor deze schommelingen ging Huygens na 1683 toch weer terug naar de slinger. Als hij dat niet had gedaan, was een

oplossing voor het probleem van de lengtegraadbepaling mogelijk al veel eerder en in Nederland gevonden.

Claims van anderen

Deskundige (hij noemt zich 'horologist') *Sebastian Whitestone* merkte op dat Huygens iedere gelegenheid te baat nam om de slingerklok op te eisen als zijn vinding. Er is veel verwarring ontstaan door het verkeerd citeren of interpreteren van bronnen door latere schrijvers. Daarenboven is over het hoofd gezien, dat de beschrijving van de vinding in *Horologium* (september 1658) pas is gepubliceerd zo'n driekwart jaar nadat deze was



Sebastian Whitestone

gedaan. Daarvóór had Huygens al een beschrijving in het Nederlands gegeven, inclusief een tekening, die in 1764 is gereproduceerd door de Engelsman Benjamin Martin. De houtsnede in deze publicatie is geen kopie van de bekende tekening uit *Horologium* maar een eerdere versie van het ontwerp, die latere verfijningen mist. De originele druk van het Nederlandse pamflet is helaas verloren gegaan. Huygens zelf verwijst er o.a. naar in een brief in juni 1657 aan de astronoom Kechelius.

Dat Huygens zoveel belang hechte aan zijn vinding was vooral omdat hij meende dat deze een bijdrage zou kunnen leveren aan het vinden van de lengtegraden op zee.

Een jaar na zijn uitvinding, in 1658, moest Huygens reageren op claims van anderen. Hij publiceerde *Horoloium* waarin het ontwerp afweek van de eerdere versie. Zo zijn de bekende cycloïde boogjes verdwenen want die werken niet als een klok in beweging is, zoals op een schip. Voorts bedacht Huygens het z.g. eindeloze koord voor het optrekken van het gewicht, waardoor er steeds aandrij-

ving van het uurwerk is (maintaining power).

Whitestone ging vervolgens in op de claims van Galilei en Simon Douw. Hij opperde mogelijkheid dat Isaac Thuret de eerste klokken maakte waarmee Huygens experimenteerde. Thuret zou dan de man zijn geweest die werkte aan gewicht gedreven klokken voor de astronomie en aan Salomon Coster werd het maken van een huisuurwerk toevertrouwd.

Het idee dat Fromanteel eigenlijk als eerste een slingeruurwerk maakte, wijst Whitestone af. Uit de bekende advertentie in de *Mercurius Politicus* kan dit niet worden afgeleid en voorts noemen diverse contemporaine geleerden uitdrukkelijk Huygens.

Aardige gadget

In zijn bijdrage 'De ontwikkeling van het uurwerk in de 17e eeuw in Europa' stelde Michiel van Hees, MNU bestuurder en taxateur, dat we de periode vóór de toepassing van de slinger moeten bestuderen als we deze goed willen begrijpen. We moeten dan oppassen dat we geen argumenten omdraaien. Zo werden in veel uurwerken vierkante stijlen toegepast, zodat niet kan worden gezegd, dat dit een kenmerk is voor John Fromanteel. Ook zijn er vrijwel geen klokkenmakers die zowel uurwerken met horizontale platen verbonden door stijlen (posted frame) maakten als die met platines (plate frame). In de werkplaats van Coster werden uitsluitend de laatste gemaakt.

We moeten ook niet vergeten dat Huygens een zo nauwkeurig mogelijke klok wilde hebben voor zijn doelgroep: sterrenkundigen en zeevaarders. Voor anderen was zo iets misschien een aardige 'gadget', maar de meeste mensen waren tevreden met een simpele éénwijzer klok. In de periode vóór de introductie van het slingeruurwerk gebruikten sterrenkundigen al slingers. Zoals bekend heeft Galilei geëxperimenteerd met mogelijkheden om deze aan een uurwerk te verbinden. In 1656 claimt Huygens het probleem te hebben opgelost en een jaar later vraagt hij, samen met Coster, patent aan. De klok die volgens zijn tekening wordt gemaakt, heeft alleen gaand werk, zoals gezien de doelgroep was te verwachten. Over de Coster klok uit het Time Museum, nu in het MNU, merkte Van Hees op, dat recent onderzoek nieuwe kennis heeft opgeleverd over de kast en de cijferring.

Venema Antiques

IN- EN VERKOOP VAN O.A.:

**KLOKKEN
SCHILDERIJEN
MEUBELEN**

Rijksweg 17
6996 AA Drempt / Holland

Telefoon 0313 - 412537
E-mail: janvenema@planet.nl

Openingstijden:
maandag / vrijdag
9.00 - 18.00 uur
zaterdag
9.00 - 16.00 uur

Herman Horselenberg restaurator antieke uurwerken



JAN HENKELS

Reparatie - Restauratie

van oude en antieke

uurwerken



JOHN ELLICOTT

Uw kostbare bezit wordt met respect en vakmanschap behandeld.
Ijsseldijk 89, 8194 LC Veessen, Telefoon 0578 - 631783
herman@horselenberg.nl • www.horselenberg.nl

Open research project

In een uitgebreid betoog, dat vanwege de vele gedetailleerde gegevens moeilijk is samen te vatten, ging *Keith Piggott* (geen horologist maar antiquarian) in op een reeks onderwerpen zoals technische kenmerken, het symposium over de Jan van Call klok, een onbekende klok gesig-



Keith Piggott

neerd A. Fromanteel en een vermoede Haagse klok, eerder ontdekt door dr. R. Plomp en M. van Hees. De Van Call klok kan z.i. zeker niet vóór het ontwerp van Huygens worden geda-teerd, zo stelt hij vast op grond van een aantal 'anomalies and anachronisms'. In 2010 kwam in Zagreb een klok aan

het licht met op de achterplaat de sig-natuur "A. Fromanteel Haghe", waar overheen bloementakjes waren gegraveerd. Dit wekt verbazing want de Fromanteels hebben in Londen, New-castle en Amsterdam gewerkt maar, voor zover bekend, niet in Den Haag. De klok is ook opmerkelijk vanwege het 'tic tac' echappement. De kast is zeker van later datum, zo is uit onderzoek van Piggott en Hans Kreft gebleken.

Piggott eindigde zijn betoog - dat in zijn geheel op zijn website is te vinden - met aandragen van nieuwe onderwerpen voor zijn 'open research project' waar hij al jaren mee bezig is.

Dubbele veerton

Professor *Reinier Plomp*, auteur van standaardwerken op gebied van Haagse klokken en van religieuses, richtte zijn aandacht specifiek op technische aspecten. Hij belichtte het gebruik van één enkele veer of gewicht voor de aandrijving van zowel gaand als slagwerk. Het ontdekken van een klok van Salomon Coster, in 1978, voorzien van een enkele veerton, doch met slagwerk, leidde tot het inzicht dat de dubbele veerton onverbrekelijk verbonden is met de invoering van de slingerklok. Tot dan toe werd Pieter Visbach verondersteld de schepper hiervan te zijn.

De komst van Franse klokkenmakers na

1685 (herroeping van het edict van Nantes) gaf de Nederlandse makers het idee om voortaan twee losse veertonen toe te passen. In de vroege periode gebruikten ook de Fransen slechts één veerton. Deze constructie met één veerton maakt, volgens Huygens zelf, het gebruik van een snek overbodig. Dit én de combinatie van twee functies in één onderdeel vereenvoudigt het maken van een uurwerk. Daardoor kan goedkoper en sneller worden geproduceerd om aan de snel toenemende vraag te voldoen. Het nadeel van het halveren van de gangduur werd vrij spoedig ondervangen door het opnemen van een extra tandwiel.

Vervolgens schetste prof. Plomp het belang van Salomon Coster als vernieuwer van de klok. In essentie gelijkt het moderne huisuurwerk veel meer op het eenvoudige ontwerp van Coster dan op de klokken die deze vóór 1657 maakte. Dat waren immers horizontale tafelklokken van messing. Coster verving deze door het verticale platine-uurwerk gemonteerd in een simpel houten kastje, met als verdere kenmerken de veel grotere wijzerplaat waarop de cijferring (met alle minuten genummerd) afstak tegen het zwarte fluweel, het uurwerk bevestigd aan de scharnierende wijzerplaat en de glazen deur om het geheel af te dekken.

Verzoek van de redactie aan de inzenders van artikelen

De laatste maanden heeft de redactie diverse artikelen ontvangen die heel interessant waren, maar niet geschikt om zonder meer in TIJDSchrift te publiceren. Dat lag dus niet aan de inhoud maar aan de vorm. Bij het een ontbraken in de tekst de verwijzingen naar de afbeeldingen, bij een ander waren er geen bijschriften, bij een derde waren de foto's in te lage resolutie, bij een vierde zaten in de bijschriften nog de originele fotonummers, enz.

Het zou de redactie (vrijwilligers net als de auteurs) veel

tijd besparen als ieder op dezelfde, uniforme, wijze tekst en afbeeldingen zou insturen. Ons vriendelijke verzoek is daarom of ieder onderstaande regeltjes zou willen volgen.

- stuur tekst en afbeeldingen **als bijlage bij**, dus niet in de mail;
- stuur bij voorkeur alles tegelijk i.p.v. in afleveringen
- stuur niet méér versies van één stuk (dus niet 1 met en 1 zonder plaatjes in de tekst);
- stuur de tekst uitsluitend in Word;

- zet in die tekst (*bij voorkeur cursief*) een genummerde verwijzing naar de afbeeldingen, op de plaats waar er over wordt geschreven;
- zet aan het eind van de tekst, als een aparte alinea, de overeenkomstig genummerde *bijschriften* (*bij voorkeur cursief*);
- stuur de afbeeldingen in JPG, bij grote bestanden (> 6 MB) met afzonderlijke mails;
- geef het stuk de naam die het ook in TIJDSchrift krijgt, dus niet een werktitel of de naam uit het eigen bestand;

- zet geen aanwijzingen of instructies voor de redactie in de kopij, ook niet in afwijkende kleuren;
- geef noten aan met het daarvoor bestemde teken-tje en zet ze aan het eind van het artikel, niet onderaan een pagina.

De redactie dankt ieder bij voorbaat voor medewerking. Het is voor een auteur meestal een kleine moeite om zo te werken en het scheelt de redactie echt een aanzienlijke hoeveelheid tijd.

Erik Glasius, Menno Timmer



1e periode Engelse balanslantaarn van Peter Closon, circa 1630.

Bolk - Antiques

Klokken
Wapens
Restauraties

Tilburgseweg 19, 5051AA, Goirle

Tel. +31 (0)13 5347943

E-mail: info@bolk-antiques.nl

www.bolk-antiques.nl



M.H. Schreurs, antiquair

RIKSGEDIPLOMEERD UURWERKMAKER
STADSUURWERKMAKER

Catharinastraat 40-42

4811 XJ BREDA

Tel./Fax +31 (0)76 5219024

Geopend:

maandag t/m vrijdag 09.00 tot 18.00 uur en zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur

De vergeten uurwerk- maker van koning Stanislas (deel 2)

In vervolg op het eerste deel van dit artikel, dat in het decembernummer van TIJDSchrift werd gepubliceerd, volgt hieronder het tweede deel van deze studie. Portret verbrand?

Lode Goukens

In die academie hing een portret van de académiciens. Dus ook van Ransonet. Volgens een artikel²² uit 1857 blijkt dat Cartry, confisier (snoepmaker), een portret van de uurwerkmaker Ransonet cadeau deed aan het Musée lorrain. Volgens de auteur is Ransonet geportretteerd met in de ene hand een zakhorloge en in de andere een partituur. Boven zijn hoofd leest men "M. Ransonet a remporte le prix le 8 may 1771 pour avoir inventé une montre à instrument". Dit portret is aldus het verslag onmiddellijk in het museum geplaatst en wel in de zaal op het eerste verdiep. Helaas meldde de zeer behulpzame archivaris van de Academie de Stanislas dat het portret niet meer in zijn archief zat. Francine Roze van het Musée Lorrain meldde dat het schilderij van Ransonet wellicht verloren ging bij de gruwelijke brand van 1871, want in de catalogus uit 1887 blijkt het schilderij niet meer voor te komen. In 1865 zag de Belg Alex Pinchart het portret nog als catalogusnummer 481²³.

Nieuwe genealogie

Vreemd genoeg vermeldde nog een bron een portret van Ransonet²⁴. In een catalogus van de tentoonstelling ter ere van 50 jaar Belgische onafhankelijkheid van Nederland in 1880 staat een verwijzing naar een portret van Michel Joseph Ransonet. Object 159 is een portret van Michel-Joseph Ransonnet, geboren te Soumagne. Dit schilderij draagt het volgende opschrift: "Ransonnet a obtenu le prix le 8 mars 1771 pour avoir inventé une montre à instrument". De uitvinder

stuurde dit portret aan zijn vader met een brief waarin staat: "Je vous envoie mon portrait tel qu'il est à l'Académie de Nancy". Gedateerd 1771. De maand mei is plots de maand maart. De bron is Madame de Sarolea, de Cheratte. Helaas staat het kasteel van Saroléa de Cheratte reeds decennia te verloederen omdat een Nederlandse miljardair die eigenaar is en de gemeente (ergens langs de Maas tussen Luik en Maastricht) niet tot een bestemming komen. Erfgenamen van mevrouw de Saroléa bleken nog nooit van het portret gehoord te hebben.

Tientallen e-mails aan lokale musea en archieven leverden ook niets op. Tot een lid van de Société Royale des Archives Verviétoises erop wees dat er onlangs een nieuwe genealogie van de familie Ransonnet verschenen was²⁵. Een boeiend schrift, maar helaas een dode piste voor Michel Ransonet. Tot Pierre Coste ondergetekende in contact bracht met een medewerker aan het boek. André Comelieu bleek een zwart-wit foto en een briefje van diegene die de foto kort na de Tweede Wereldoorlog aan zijn vader gaf te bezitten. In een briefje van 28/11/1948 van Fernand Magnée staat dat het portret van Michel Joseph Ransonnet geboren te Soumagne en uitvinder van een uurwerk met carillon aan zijn vader gezonden werd met een briefje "Je vous envoie mon portrait tel qu'il est à l'Académie de Nancy". Magnée schrijft dat dit het eigendom was van Madame de Saroléa de



Cheratte, maar dat een advocaat genaamd Paul Staes het van een antiquair kocht die beweerde dat het de bekende militair Jean-François Ransonnet was. Staes zou het aan zijn nicht Marguerite Jamar gestuurd hebben. Jamar woonde op het kasteel Trochart te Ulbeek²⁶ en daar zou het schilderij nog steeds hangen op 28/11/1948.

Kunstroof

Trockart is het kasteel dat klokkenmaker



Afbeelding 8 – Het portret bij de nazaten

Jean-François De Beefe kocht voor zichzelf en zijn echtgenote Ida Ransonnet. Trochart bleek inderdaad Trockart te zijn. Helaas hangt het schilderij daar anno 2011 niet meer. Vijftien jaar geleden gingen inbrekers aan de haal met ettelijke

historische klokken, uurwerken, schilderijen enzovoort uit de families van De Beefe, Rensonnet enz. Kort daarop verhuisde de afstammeling van deze bekende uurwerkmakers en van de kunstroof werd nooit meer iets achterhaald. Toch bleven een paar zaken gespaard, waaronder namelijk een portret van Michel Ransonnet (afbeelding 8). Het portret beantwoordt perfect aan de beschrijving, maar niemand heeft ooit van de bijhorende brief gehoord. Enkele maanden later in een gesprek met een privéverzamelaar duikt er plots een tweede portret van Michel Ransonnet op en die eigenaar kocht het enkele jaren geleden met een briefje in de lijst. Hij bood het zelfs te koop aan bij het Patek Museum, maar Tellier betoonde geen interesse. Ze waren zelfs niet nieuwsgierig wel deuntje op de partituur stond (zie kadertje 1). Vergelijking van de twee schilderijen en de foto toont echter aan dat op de zwart-wit foto het schilderij van de erfgenamen staat. Het spoorloze briefje hoort volgens de bronnen bij het schilderij uit het kasteel. Op de beide schilderijen staat trouwens

mei en niet maart zodat elke bron dusver al bol staat van de fouten.

Onnavolgbare machines

Wie schilderde die drie portretten en waarom? Het waarom weten we dankzij Chr. Pfister die een geschiedenis van de Académie van Stanislas schreef²⁷. Tweemaal per jaar deelde koning Stanislas via zijn Académie 2 prijzen van 1200 Franken uit: één voor letteren en één voor wetenschappen. De winnaar moest van zijn prijs wel een portret van zichzelf laten maken om in de vergaderzaal van de Académie te hangen. Alle bronnen²⁸ melden dat uitvinders de meest onnavolgbare machines indienden. De leden van de jury moesten de experimenten, die meestal mislukten, bijwonen. Zo kreeg Arnould uit Nancy de prijs niet voor "une montre à secondes, sans fusée, plus juste que toute autre" omdat zijn uurwerk steeds stil viel. Waltrin uit Epinal kreeg de prijs voor zijn pendule die uren, halve uren, kwartieren en halve kwartieren sloeg al evenmin omdat hij geprutst had met de halve kwartieren. Elke regio-

nale uurwerkmaker van naam en faam passeert en niet enkel met uurwerken, maar ook met raderboten om stroomopwaarts te varen of klavieren voor een beiaard.

Brandstapel

In 1769 toont Ransonet een nieuw zakhorloge met carillon²⁹. Helaas voor Ransonet was de prijs bij de dood van Stanislas in 1766 al gezakt tot 300 Franken wegens een chronisch koninklijk geldgebrek. Tegen de tijd dat Ransonet de prijs won in 1771 stelde de prijzenpot nog weinig voor. De opdrachtgever van de schilderijen is dus Ransonet zelf. Op het eerste zicht staat er geen signatuur op de doeken, maar er is een mogelijke verdachte. Terwijl zijn schoonvader Joseph Deranton en diens broer Claude plus verschillende neven van zijn eerste echtgenote allemaal als uurwerkmakers werkten, was er ene Joseph Deranton uit Nancy actief als schilder van miniaturen. Deze kleine portretjes op ivoor, koper of hout vormden de mode van de dag tijdens het vierde kwart van de 18de eeuw. Uit die periode zijn ook tal van zakhorloges bekend met schilderijtjes op de wijzerplaat en op beide zijden van de kast. Het blijft een charmante hypothese dat hij zijn schoonbroer kopieën liet schilderen om uit te delen.

Wat gebeurde er met het portret in de Academiezaal? Op 13 november 1792 marcheert een compagnie soldaten van de Franse Republiek Nancy binnen en de soldaten slaan alle koninklijke symbolen van de muren en meubelen. De portretten van koning Stanislas en Lodewijk XV in het *grand salon* worden vernield, maar uit de bibliotheek namen ze slechts twee schilderijen omdat de geportretteerden een uniform van de Poolse koninklijke garde droegen. Vervolgens dringt een meute plunderslaars de panden binnen en gaan alle portretten van de laureaten op een brandstapel voor het gebouw.

Van dorp naar hoofdstad

Toen Michel Ransonet na zijn schoonvader op zijn beurt uurwerkmaker van de hertog van Lotharingen werd, was dit op basis van zijn merites als klokkenmaker. De analyse van Tellier laat vermoeden dat Arnould, Deranton en Ransonet op enig moment nauw samenwerkten. De hertogen van Lotharingen waren reeds decennia echte klokkengeekken en ze zouden dat nog enkele generaties blijven. Het extreemste voorbeeld is Charles de Lor-

Altijd is Kortjakje ziek maar in 't klokje niet

De muziek lijkt een variatie op "Altijd is kortjakje ziek". In de muziekschool leerden ze vroeger dat dit van Mozart was (KV300e of K265), maar deze 12 variaties uit 1781 (aanvankelijk gedateerd 1778) zijn niet origineel en het schilderij zou dat kunnen bewijzen, ware dat nog nodig. Mozart's 12 variaties verschenen pas in druk in 1785 bij Torricella te Wenen. De schilderijen zijn uit 1771. Deze melodie dateert volgens de cd-boekjes uit 1771 en draagt als titel *Ah! vous dirai-je, maman*. De lezer denkt natuurlijk dat kan geen toeval zijn? Helaas, het is geen toeval. De datum klopt niet. Volgens de ene bron publiceerde François Bouïn³³ deze parodie op een bekend liefdesgedicht in 1771 in de bundel *Les Amusements d'une heure et demy*.

Volgens James J. Fuld verscheen het wijsje zonder tekst reeds in 1761 en Fuld verwijst naar de *Bibliothèque Nationale* en vermeldt de titelpagina waar blijkbaar "Avec Privilège du Roy" op zou staan terwijl er van een privilege geen spoor blijkt. De online catalogus van Gallica, de Library of Congress, de British Library, de KB en de KBR leveren niets op. Worldcat toont wel een exemplaar in de collectie Richelieu van de *Bibliothèque Nationale de France* uitgegeven door François Bouïn en in 1762 gedateerd. *Les Amusements d'une heure et demy ou les Jolis airs variés contenant six divertissements champêtres pour violons, flûtes, hautbois, pardessus de violles ou musettes... Oeuvres 4e. Gravé par Joseph Renou*. En gelukkig kan iedereen online een reproductie van de partituur bestellen bij *la Très Grande Bibliothèque* in Parijs. De eerste Franse versie met tekst verscheen in 1774 te Brussel³⁴.



raïne of Karel van Lotharingen die als landvoogd van de Oostenrijkse Nederlanden een groot verzamelaar van uurwerken en klokken bleek. Dit laatste weten we niet enkel omdat hij de bekende Antwerpse, Brusselse, Luikse en Naamse horlogemakers (Lambrechts, Demeure, Jacquemin, Patrice, De Beeffe, Sarton, Lion en Vandersteen) allerlei opdrachten gunde³⁰, maar omdat de inventaris of boedelbeschrijving van zijn nalatenschap tot ons kwam³¹. Aan het hof van de hertogen van Lotharingen in Nancy en in Lunéville werkten reeds decennia klokkenmakers uit de Zuidelijke-Nederlanden. François Richard uit Charleroi bouwde de automaten in de Rots van Stanislas in 1742 en Philippe Vayringe werkte zich op van Ardeense slotenmakersknecht tot uurwerkmaker en leraar fysica van hertog Leopold van Lotharingen en diens kroost³².

Deuk in de Zwitserse trots

In tegenstelling tot wat eerder werd geschreven (zie kader 2), melden alle bovenstaande bronnen dat Michel-Joseph Ransonet de uitvinder is van het zakhorloge met muziek op basis van kammetjes en een speeltrommel en niet te vergeten dat *à volonté en duo* speelt! Op elk willekeurig moment en tweestemmig. De partituur op het schilderij bevestigt dat de melodie 6 noten bevat en tweestemmig is. Klopt het verhaal als het zakhorloge uit het Patek Museum, de tekst van de uitvinding en het schilderij geconfronteerd worden?

Het verslag

Inderdaad ook het verslag kwam boven water. Na al dat onderzoek en het aanhoudende gezeur over schilderij en verslagen door ondergetekende stuurde de ondertussen enthousiaste Guy Vaucel, archivaris van de Académie Stanislas, foto's van het originele verslag van de ridder van Solignac (overleden 28/2/1773). Solignac tekende 3 september 1770 het verslag van de Académie Royale waarbij de uitvinding erkend werd. Uit het verslag worden twee zaken duidelijk. Ten eerste praten ze over hamers die slaan op de lamellen. Deze vernuftige minuscule hamertjes met een scharniertje tussen de hamerkop en de steel met het spoor is in de ogen van de commissarissen Cupers en Jadelot een uitzonderlijke vondst. De beschrijving van de twee veertjes bij elk hamertje getuigt van bewondering. Ten tweede is het gebruik van gestemde

Zwitserse naijver

Ransonet vond het speelwerk met toonlamellen dus 25 jaar voor de Zwitser Antoine Favre uit. Sederf enkele decennia geldt Favre abusievelijk als uitvinder van de muziekkdoos. In tegenstelling tot wat de Zwitser Alfred Chapuis in 1955 beweerde, dateert de uitvinding dus niet van 15 februari 1796 toen het Comité Mécanique de Genève ene Antoine Favre een brevet gaf voor een *"carillon sans timbre ni marteau"*. Zonder bel noch hamer. Nu blijkt die Chapuis niet aan zijn proefstuk toe wat betreft het onterecht toeschrijven uitvindingen aan Zwitsers. De afgelopen negen jaar woedt er een hetze tussen Franse en Belgische auteurs en enkele Zwitsers die ondanks keiharde bewijzen zoals historische tekeningen en documenten uit de Franse Bibliothèque nationale (BNF) blijven beweren dat de reeds hoger genoemde Hubert Sarton niet de uitvinder zou zijn van het automatisch zelfopwindende zakhorloge, maar wel ene Abraham-Louis Perrelet. Chapuis schreef de uitvinding in 1951 onterecht toe aan Perrelet. De Zwitsers zetten Perrelet, waar bitter weinig over bekend is en al evenmin horloges van terug te vinden zijn, op postzegels en op papiergeld. Sindsdien zijn de economische belangen van zowel een nieuw luxe-merk met de naam Perrelet als het veilinghuis Antiquorum (bij monde van haar expert Jean-Claude Sabrier die allerlei zakhorloges toeschreef aan Perrelet, terwijl deze nu een Franse of Luikse herkomst blijken te hebben³³) dermate belangrijk dat irrationele prietpraat en leugentjes om bestwil langs Zwitserse zijde de boventoon voeren³⁴. Tot overmaat van ramp voor de Zwitserse nationale trots blijkt uit een onderzoek van de bedrijfsarchieven van Dubois & Fils dat Philippe Dubois in een brief van 8 februari 1789 ook nog de uitvinding van de montres chronométriques aan Sarton toeschrijft³⁵. *"C'est à Mr. Hubert Sarton, à Liège, que nous devons la découverte des montres chronométriques, etc. et que c'est d'après le plan qu'il a bien voulu nous fournir, que nous y avons fait travailler. Au Locle le 8 février 1789"*.³⁶ Markant detail is dat de Luikenaar Hubert Sarton in de leer ging bij Pierre Le Roy (zoón van Julien Le Roy) en dat net deze Pierre Le Roy de prijskamp voor de Franse marine-chronometers³⁷ voor de neus van Ferdinand Berthoud³⁸ wegkaapte. Lijkt het dan nog vreemd dat Sarton als eerste zakhorloges met chronograaf ontwierp?

lamellen van juiste afmeting, kracht en hardheid die aan één uiteinde zijn vastge maakt volgens de drie commissarissen een uitvinding van Ransonet. De waardering over het proefondervindelijk maken



Afbeelding 9 – De toonlamellen zoals beschreven in de uitvinding

van dergelijke kammetjes die ook nooit ontstemd raken spat van het blad af. De cilinders met stiften (chevilles) en de raderen hebben niks bijzonders en zien er volgens de juryleden uit zoals in soortgelijke machines. De conclusie volgens de ondertekenaars is dat Ransonet een zakhorloge met twee originele vondsten wist voor te leggen.

Erkenning

Eén zaak staat voortaan als een paal boven water: Michel Ransonet is de uitvinder van het zakhorloge dat muziek speelt als je op een knop drukt en dit zonder bellen of gongstaven. Zakhorloges met bellen bestonden al. Repetitie-horloges met twee gongstaven zoals bij Julien Le Roy bestonden eveneens dertig jaar eerder, maar het gebruik van stalen kammen met lamellen die gestemd waren en nadien nooit meer gestemd dienden, is een uitvinding die op het conto van

Michel Joseph Ransonet mag worden geschreven. De juryleden filosoferen zelfs over de toepassingen in grotere instrumenten om daar carillon of snaren (dulcimer/clavecimbel) te vervangen als men een regel kan vinden om de lamellen te samen te stemmen.

Wat is nu die *en duo* waar al die bronnen naar verwijzen? Dat het zakhorloge twee nootjes tegelijk kan spelen op twee kammetjes van elk 6 toonlamellen. Dus tweestemmig of en duo. De foto's van het zakhorloge van het Patek Museum tonen dit erg mooi (afbeelding 9), want de tekst van de juryleden is zonder illustraties niet helemaal duidelijk. Wie echter het zakhorloge bestudeert krijgt meteen ontzag voor de schoonheid en fijnheid van het werk van Ransonet. Misschien krijgt Ransonet nu de erkenning waar hij recht op heeft. Dat Cave 30/11/1770 geeft in plaats van 3/9/1770 is raar? Zou dit betekenen dat het oordeel pas op 30/11/1770 in druk verscheen? Na een grondige lectuur van het verslag en het bestuderen van de foto's van het zakhorloge uit het Patek Museum komt ook een eminente klokkenmaker tot de conclusie dat het wellicht om één van de zakhorloges uit het verslag gaat. Ransonets vondst van de minuscule hamertjes en toonlamellen kreeg destijds terecht Europese weerklink.

De auteur dankt Berry van Lieshout voor zijn bijdrage.

ClockDoc – een digitaal archief voor historische elektrische klokken

U heeft net zo'n interessante elektrisch klok op Marktplaats gezien en U overweegt die aan te schaffen? Wellicht rijzen er dan een aantal vragen. Is ie wel origineel? Is er aan gerommeld? Van welke periode is de klok? Zijn er nog andere verzamelaars die ook zo'n klok hebben? En, heel spannend, is er misschien een oude catalogus waar zo'n klok in staat?

 Jan van Harten en Fons Dehing

Voor al dit soort prangende vragen is er ClockDoc een soort van Google voor elektrische klokkenverzamelaars, een digitaal archief vóór verzamelaars en dóór verzamelaars, echter zonder commerciële doelstellingen. Dit is wat de initiatiefnemers Fons Dehing en Jan van Harten (beide enthousiaste verzamelaars) zo'n twee jaar geleden voor ogen stond. Naast het creëren van een referentie plek voor medeverzamelaars was er toch ook de gedachte dat het jammer zou zijn als zoveel historisch materiaal verloren gaat. De doelstelling is dus ook, deftig gezegd, behoud van historisch industrieel erfgoed.

De website

De hedendaagse technologie helpt ons daar bij. Een half jaar geleden hebben we

de ClockDoc web site ingericht <http://www.electricklockarchive.org/ClockGallery.aspx>, een site waar een vrijwel onbeperkte hoeveelheid materiaal opgeslagen kan worden in allerlei vorm. Uiteraard foto's, filmpjes, catalogi, handleidingen maar ook gedigitaliseerde boeken.

Het foto deel van de site is al behoorlijk groot (6000+ foto's) en sterk groeiend, het documentatie deel van de site is in opbouw. Uitgangspunt is dat de gedigitaliseerde teksten doorzoekbaar zijn. Toch spannend als bijv. een zoekopdracht naar de term "Hipp", referenties laat zien in 19de eeuwse en vroeg 20ste eeuwse boeken. Boeken die je vroeger alleen maar kon doorbladeren, kun je nu elektronisch doorzoeken. Jammer is wel dat er ook fabrikanten zijn (bijvoorbeeld. Bardon, Van de Plancke, Vaucanson) waar nauwelijks meer documentatie van te vinden is.

Engelstalige site

De site is internationaal gericht en Engelstalig. Het meeste opgeslagen materiaal is van Engelse, Franse, Duitse en Zwitserse fabrikanten. Jammer is dat de Nederlandse industrie slechts één fabrikant van elektrische klokken heeft gekend, ENEM in Utrecht. Hans Vrolijk en Wim Heij maken momenteel studie van de ENEM klok. Heeft u informatie over ENEM mail hen dan.

Hoe werkt het en hoe kan ik meedoen? ClockDoc is een gezamenlijke activiteit van verzamelaars. Het ter beschikking stellen van foto/documentatie materiaal is welkom en ook het verlenen van handen en spandiensten bij de verwerking ervan. Het plaatsen op de site kan snel maar het



Foto 1: Coventry Electric tafelklokje met een bizar elektrisch opwindmechanisme



Foto2: Favag moederklok met een seconde output (de Rolls-Royce onder de klokken)



Foto 5: Onze Tijdmeters

uitzoeken en sorteren is soms erg tijdrovend. Het is ook mogelijk dat U zich ter beschikking stelt als co-redacteur. U bent dan beheerder van een of meerdere secties binnen ClockDoc. Het grote voordeel hiervan is dat iemand met speciale expertise het materiaal direct kan beheren zonder de (wellicht ondeskundige) tussenkomst van ons. Gijs Veraart, expert GENT, is bijvoorbeeld de co-redacteur voor de GENT klokken sectie.

Wat kan er op de site

Eigenlijk alles mits het te maken heeft met elektrische klokken en vrij van auteursrechten is. Wel wordt geprobeerd duplicatie zoveel mogelijk te vermijden. Dus geen tig Synchronomes of Brillies. Heel welkom is oude documentatie, installatie handleidingen, catalogi, e.d.

Alle bijdragen zijn in principe anoniem, tenzij u dat anders wilt.

Vraag en aanbod

Op verzoek van een aantal mensen is er ook een vraag- en aanbod sectie ingericht. Dan is wel registratie op de site vereist. Het is toch best aardig als je die leuke klok direkt aan een medeverzamelaar kunt aanbieden en niet in competitie bent met tientallen Junghansjes en andere scharminkelige op Marktplaats aangeboden klokjes.

Leuke ervaringen

Tot nu toe is de respons op de site heel positief, Nederlandse, Engelse en een paar Duitse verzamelaars hebben al veel materiaal ter beschikking gesteld. Een Zwitserse verzamelaar (zijn vrouw is professioneel fotograaf...) bracht onlangs een grote goed gesorteerde fotoverzameling in van nevenuurwerken. Een Engelse verzamelaar heeft jarenlang samenvattingen gemaakt, naar eigen zeggen "for personal use" met veel foto materiaal erin. Stuurde dat onlangs op voor "public use", naar ClockDoc, juweeltjes van nooit eerder gepubliceerd materiaal. Opvallend is dat ook in bescheiden verzamelingen unieke objecten te voorschijn komen. Onlangs was dat een zeldzame Mercer moederklok voor aan boord van een schip (te zien op de site). Deze vondst leidde meteen tot een levendige discussie met een Amerikaanse specialist op dat gebied en ook tot veel nieuw materiaal.



Foto 3: Fraaie Peyer Favarger slaaf rond 1890 met secundemechanisme

Hoe nu verder?

Dit project gaat in de richting van een eigentijdse virtuele community voor elektrische klokkenverzamelaars. Vaak met heel diverse belangstellingsgebieden en geografisch sterk verspreid. Collega verzamelaars waar je jarenlang mee communiceert en nog nooit in levende lijve hebt gezien. Hebt u dat ook? In dat geval geldt het spreekwoord van de buur en de verre vriend wellicht niet meer. Hoe zorgen we voor continuïteit van het ClockDoc project? Aansluiten bij een museum, een stichtingsvorm? We zijn er nog niet uit. Suggesties zijn welkom.

Tot slot

Bent u inmiddels even enthousiast geworden als wij? Enthousiast genoeg om ook mee te willen doen? Neem dan contact op met Fons (tnibm@hotmail.com) of Jan (janvanharten@xs4all.nl). Een email sturen vanaf de website kan ook.



Foto 4: Website ClockDoc



Foto 6: Spreekende slaafklok (Bij de volgende toon is het)



**11 ANTIEKE KLOKKEN
RESTAURATIE & VERKOOP**

Nieuwstraat 15
4331 JK Middelburg
tel: 0118 633425
e-mail: albertdegoeij@hotmail.com



UURWERKMAKERIJ ALBERT DE GOEIJ

Peter Zwaanenburg

Antiquair & Uurwerkmaker



Capucine, ca. 1795,
centraal datum

Groenmarkt 36
3311BE Dordrecht
tel. 078 6141537

www.peterzwaanenburg.nl

Openingstijden:
dinsdag t/m zaterdag
12.00 tot 17.30



Capucine, ca. 1825,
palissander met buxus

Evangelisten bij Christie's

Dit voorjaar houdt Christie's een veiling waarin opnieuw een aantal interessante klokken is opgenomen. De veiling wordt gehouden op 3 en 4 april in de Amsterdamse vestiging aan de Cornelis Schuytstraat. De kijkdagen zijn van vrijdag 30 maart t/m maandag 2 april.

Op deze pagina enige voorbeelden.



Paulus Bramer

Van de bekende Amsterdamse maker Paulus Bramer is er staand horloge met een grote wijzerplaat, waarop onder de cijferring de vier evangelisten zijn afgebeeld. Het is geen mechaniek, wat bij deze heren ook niet te verwachten zou zijn, maar een statische voorstelling. Wel is de klok voorzien van een speelwerk dat zes wijsjes speelt.

De klok heeft ook een complete kalender en maanstand. De kast is als gebruikelijk met noten gefineerd en 2,80 m hoog. De verwachte opbrengst is €10 - 15.000.



Consoleklok

Ook van een speelwerk voorzien is een imposante consoleklok uit de tweede helft van de 18 eeuw. De kast is rijkelijk voorzien van ornamenten en 1,38 m hoog. Het uurwerk heeft gaand werk en slagwerk op twee bellen. Eronder is een groot speelwerk gemonteerd dat zeven melodien met twintig hamers op dertien bellen speelt. Het wordt via een opening aan de zijkant opgewonden en is voorzien van een snek. De klok maakt deel uit van een grote collectie van veelal kleurrijke consoleklokken, die nu wordt geveild. Ook hiervoor is de schatting €10 - 15.000.



Amerikaanse banjo

In Amerika populair maar in Europa weinig op de markt komend is de banjoklok. Een bekende maker was Simon Willard (1753-1848). Op de veiling wordt een ongesigneerd exemplaar aangeboden uit het begin van de 19e eeuw.

In de onderzijde van de kast is een aardige schildering opgenomen.

De klok, met een hoogte van 76 cm, heeft alleen gaand werk.

Christie's verwacht een opbrengst van €1000-1500.



Gouden Bacchante

Uit dezelfde tijd maar van geheel andere aard is de vergulde (ormolu) Franse pendule met een fraaie sculptuur. Een nimf, de 'Bacchante Allongee' houdt een druiventros boven haar hoofd.

In de voet zijn in reliëf leeuwen, fruitmanden en panfluiten afgebeeld. De raming is €10 - 15.000.



Neuchateloise

Een betrekkelijk simpel gedecoreerde Neuchateloise met als basis kleur groen uit de tweede helft van de 18e eeuw is gesigineerd Fredric Schwebel. De top is bekroond door een goudkleurige bal. Klok en console vormen stilistisch een eenheid, ook aan de onderzijde is een vergulde bal aangebracht.

Er wordt een opbrengst van €1500 - 2000 verwacht.



Nederlandse zakhorloges van

Op zaterdag 21 april a.s. om 17.00 uur wordt de tentoonstelling **TIJD IN DE HAND, Nederlandse horloges 1600-1800**, in het Zilvermuseum te Schoonhoven geopend door kunst- en kitschkenner Fred Kats. De kern van de expositie wordt gevormd door een bijzondere particuliere collectie, aangevuld met zakhorloges uit de museumcollectie. De zakhorloges van Nederlandse makelij uit de vaste presentatie worden in de klokkenzaal op een speciale manier onder de aandacht gebracht.

 Johan Selders

Nederlandse horloges? Waren die er dan? Nooit van gehoord.

Jazeker. Vast en zeker. En vele. Hoewel het horloge niet in Nederland geboren is, is deze uitzonderlijke tentoonstelling een must voor elke leek, liefhebber of vakman om de horlogerïehistorie van ons land te bewonderen of te bestuderen. De evolutie van de Nederlandse creaties wordt getoond in meer dan 100 meesterstukken. Een spectaculaire attractie geardeerd met sleuteltjes, porte-montres en chatelaines. En boeken.

Tijdtechnische zwakkelingen

De eerste Nederlandse horloges duiken op aan het eind van de 16e eeuw. Ghyllis van Gheele (1581)

Jan Janssen Bockeltes (1607), Joost Sillemans

vormden de avant-garde. Vele illustere namen zouden volgen in the noble art of watchmaking. De Beer, Vibrandi, Landreau.

De zakhorloges uit die tijd stonden echt al op uitzonderlijk hoog niveau. Ze waren astronomisch met volledige kalender. Met maanstanden.

Met getijdewerking, hoog- of laagwaterstanden. Of met wekker of datum.

Mechanisch en vertandtechnisch gezien, waren het knappe instrumenten. Maar tijdtechnisch zwakkelingen. Eénwijzerig en ze liepen een kwartiertje per etmaal vóór of achter.

Kantelpunt

Onze eigen Christiaan Huygens was in de oude wereld het kantelpunt van statussymbool pronkstukhorloge naar tijd- meter. Hij paste in 1675 de verstelbare balansveer toe op het horloge. Deze uitvinding kwam de precisie enorm ten goede. Van Ceulen, Joseph

Norris, Van der Spigt, Gib,

Hoogendijk, Broeckhuysen,

Nauta, Fromanteel, Hasius,

Baron, Haas, Ruel, Uyt-

weer, Weylandt, Bramer,

Koster, Kroese, van

Meurs, van der Cloese,

Heymuys, Gerrit Knip

en vele anderen

konden het horloge

verder verspreiden.

En ontwikkelen.

Het dag- en nacht-

horloge. Horloges

met wandeling hours.

Met als klap op de

vuurpijl het zes-urig

horloge.

Deze Nederlandse gilde-

artiesten waren gevestigd in

centra zoals Amsterdam, Haar-

lem, Rotterdam en Den Haag. Maar

ook verspreid werkten ze van Middelburg

tot Groningen, Van Leeuwarden tot Maastricht.

Plaatsen zoals Nijmegen, Utrecht, Delft, Gouda, Deventer, Dordrecht, maar ook Gorinchem, de Rijp, Venlo en Zwolle hadden gerenommeerde horlogemakers.



1600-1800

Spreuken

Karakteristiek voor het Nederlandse horloge waren de minuutboogjes op de wijzerplaat en in het binnenwerk de kloven met schijnslinger. Dit schijnslingertje was nogmaals een ode aan Huygens die met de slingertoepassing een revolutie in de tijdmeetkunde had teweeggebracht.

Op de kloof werd dan ook nog vaak een spreuk gegraveerd. Hij Wierd Gewis Voor Gek Genomen, Was Hij Niet Van Parijs Gekomen. Of l'Automne, de Jagt, Samsons Kracht, Vivat Negosie, Standvastig, Kent U Zelfen. Moraalisch, zakelijk, amoureux, de spreuken in het Nederlands, Latijn, maar vooral in de modetaal van toen, het Frans. Un seul me suffit. Echtscheiden zat toen ook al in het achterhoofd.

Voorstellingen

De buitenkasten van goud en zilver werden vaak voorzien van repoussé kasten. Overkasten met ciseleer- en drijfwerk waarin bijbelse, mythologische of wereldse taferelen werden verbeeld. Heel interessante kunstwerken op zich met Cleopatra die een kostbare parel oplost in een gouden beker, de Jacht op het Caledonisch Everzwijn, de Kindermoord, Elias en Rebecca aan



de bron, Salomons Oordeel, Alexander de Grote met Diogenes voor zijn ton, de twist van Ajax de Grote en Odysseus over de wapenuitrusting van Achilles. Van gruwelijk tot amoureux. Van heldhaftig tot barmhartig. Alles werd afgebeeld in zilver en goud. Maar ook in emaille. Exclusieve voorstellingen door de gebrs. Huaud van Cleopatra's zelfmoord door een adder bijtend in haar borst, Charitas Romana, de oude vader in gevangenschap aan de borst bij zijn dochter om de hongerdood te ontlopen.

IKEA-horloges

Rond 1760 sterft de horlogemakerij in Nederland. Onderdelen worden ingevoerd uit Engeland, Frankrijk en Zwitserland.

Horloges worden hier alleen nog maar geassembleerd.

Champlevé wijzerplaten worden vervangen door geëmailleerde. Denigrerend "witte" wijzerplaten genoemd. De afleesbaarheid gaat erop vooruit. Handwerk verdwijnt. Het goedkope overwint. De IKEA-horloges eind 18e eeuw.

Op deze expositie is alles te leren. Maar er is vooral veel te zien. Met prachtige verhalen en veel informatie achter de kunstwerkjes. Deze verhalen worden in twee begeleidende boekwerken aangeboden. De bestandscatalogus van de collectie "Nederlandse Horloges" grotendeels eigendom van de Stichting Museum en Archief van Tijdmeetkunde en tentoongesteld in het Zilvermuseum in Schoonhoven en het boek "Hollandse Horloges" van Cees Peeters. Een primeur voor ons land. Twee eeuwen horlogerie in Nederland tot in de fijnste details uitgewerkt en uitgebeeld. Naslagwerken en juweeltjes voor de boekenkast. Met alle objecten subject van de expositie.





Melenhorst *Antiek*

Rijksstraatweg 167
7391 ML Twello
Tel 0571-273951

Zie onze uitgebreide website:
www.melenhorst-antiek.nl

*Friese kortstaart
met Amsterdams gecontourneerde kap
Datering: ca. 1780*



Zuid Duits / Zwitserse hangklok, circa 1600
h. 49cm, b. 22cm, d. 24cm.

TOEBOSCH

ANTIQUES

SPECIALISTS IN CLOCKS, MUSICALBOXES AND BAROMETERS

Inkoop/Verkoop

MARCEL TOEBOSCH

Nieuwe Spiegelstraat 38
1017 DG Amsterdam
Mob. +31 (0)653-211641
Tel. 020-716 97 26

www.toeboschantiques.com
info@toeboschantiques.com

Museum- en Verenigingsnieuws

MUSEUMNIEUWS MNU

Carel Hofland

Verslag 2011

Voor het MNU was het jaar 2011 rijk gevuld met gebeurtenissen. Daarbij denken we terug aan twee tentoonstellingen, één flitstentoonstelling, ontdekkingen rond de vroegste slingerklokken, het symposium over de uitvinding van het slingeruurwerk en een aantal activiteiten buiten het museum.

Voor het eerst waar ook ter wereld waren vier uurwerken uit de werkplaats van Salomon Coster bijeen, voor het eerst was een klok van het MNU het middelpunt van een bijeenkomst buiten het museum en voor het eerst organiseerden we in het Museumweekend een activiteit samen met een ander museum (het Honig Breethuis). Onze conservator Pier van Leeuwen was veelvuldig op stap om allerlei groepen in te leiden in de geschiedenis van de tijdmeting in Nederland.

Ook werden in 2011 bouwstenen gelegd voor verdere ontwikkeling. Samen met de SMAT richtte het MNU de stichting Tijdmeetkundige Collectie Nederland (STCN) op. Deze nieuwe stichting heeft opdracht gegeven tot een vooronderzoek naar de mogelijkheid om een nieuw nationaal uurwerkmuseum te stichten. Een plan voor vernieuwing van de website van het MNU werd opgesteld. Voor beide projecten is een deel van de benodigde financiële steun ontvangen.



Afbeelding 1

De toegang tot het MNU voor toeristen wordt gemakkelijker. We zijn nu ook aangesloten bij de I Amsterdam City Card, de toeristenkaart voor de regio Amster-

dam. Verder zijn er plannen om op de Zaanse Schans weer een gezamenlijke pas voor de musea in te voeren. (afb. 1)

Het bezoekersaantal bleef vorig jaar met ongeveer 6.500 ongeveer gelijk aan dat van 2010. Minder dan we gehoopt hadden; het slechte zomerweer was niet bevorderlijk voor bezoek aan de Zaanse Schans. Financieel ging het wat beter dan in 2010. De collectie werd uitgebreid met onder andere de scheepjesklok van Waten, een collectie antieke klokkenmakersgereedschappen en een vijftal staartklokken.

2012

We hopen dat in 2012 de vruchten geplukt zullen worden van de in 2011 in gang gezette ontwikkelingen. Dat er zicht komt op een betere museale presentatie van de geschiedenis van de tijdmeting in Nederland en dat hierdoor en door de nieuwe website meer belangstelling voor de collecties gegenereerd wordt. Binnen- en buitenlandse toeristen zullen het MNU gemakkelijker kunnen vinden en bezoeken als gevolg van onze aansluiting bij de HollandRoute, de Holland Pass, de I amsterdam-card en de Zaanse Schanspas. Als de nieuwe Zaanse Schanspas er komt, zal het MNU in het seizoen 7 dagen per week open zijn.

We blijven er onze schouders onderzetten om, ook in onze bestaande huisvesting, een steeds belangwekkender collectie historische uurwerken steeds interessanter te presenteren!

Weer een Coster

In de laatste week voor het symposium "Going Dutch" op 3 december 2011 kwam nog een uurwerk aan het licht dat aan de werkplaats van Salomon Coster kan worden toegeschreven. Het is een los slingeruurwerk met veeraandrijving, dat gerekend kan worden tot de tweede generatie Costerklokken. Het is vrijwel gelijk aan het uurwerk van de klok die in 1992 op de markt kwam en bekend staat als N8. Het uurwerkje, dat al de bijnaam N7.5 heeft gekregen, werd

in een reparatiebedrijf in een lade gevonden!

Het uurwerk is evenals het eerder ontdekte slingeruurwerk met gewichtsaandrijving voorlopig nog in het MNU te zien. Het MNU gaat proberen dit uurwerk voor de openbare collectie te behouden. (afb. 2)



Afbeelding 2

RCE-symposium

Het door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) op 10 november georganiseerde symposium over beschermde torenuurwerken werd goed bezocht en positief ontvangen. De verschillende bijdragen gaven een goed inzicht in de praktijk van de torenuurwerkrestauratie. Hierbij werden de uitgangspunten, methodiek en verslaglegging van de restauratie belicht.

In zijn inleiding riep Pier van Leeuwen op tot het onderschrijven van de sinds 1999 door de Rijksdienst gehanteerde beginselen. Inmiddels hebben zich al meerdere deelnemers formeel achter deze verklaring geschaard. Het centrale uitgangspunt is dat de beschermde tijdaanwijzer waar mogelijk *in zijn functie op zijn bedoelde plaats* in stand wordt gehouden.

Abbeelding 3



Lezing over Friese klokken in Joure

Op 11 december 2011 gaf conservator Pier van Leeuwen in Museum Joure een lezing over uurwerkmakerij in Friesland. (afb. 3). De enthousiast ontvangen voordracht vond plaats naar aanleiding van de recente bruikleen door Museum Joure van een collectie Friese staartklokken en staande klokken, veelal voorzien van tot de verbeelding sprekende figuurmechanieken (zie *Tijdschrift 2011, aflevering 4*). In zijn chronologisch overzicht besteedde Pier aandacht aan de hele geschiedenis van de uurwerkfabricage in Friesland, van de vroege horlogemakerij tijdens de Renaissance met meesters als Wybe Vibrandi (Wijbe Wijbrandts), via de Friese stoelklok tot en met de staartklok. Joure was met de firma's W.F. Aleva en Halma en de Jong het belangrijkste centrum voor de productie van Friese staart-

klokken. In 1857 bereikte de klokkenproductie in Joure een record van 4.000 stuks.

Heruitgave "De ontwikkeling van het Nederlandse uurwerk"

Ter gelegenheid van het 35-jarig bestaan van het MNU is onlangs het boekje "De ontwikkeling van het Nederlandse Uurwerk" heruitgebracht. (afb. 4). Het is een ongewijzigde reproductie van de uitgave van het Zaans Uurwerkenmuseum uit 1991 en biedt in 32 pagina's een prettig leesbaar overzicht van de ontwikkeling van het uurwerk in

de Lage Landen van 1500 tot 1850. Het is geschreven door Kees Grimbergen en was lange tijd niet leverbaar. Een leuk cadeau!

Het boekje kost €14,50 en is te bestellen via een e-mail aan directeur@mnuurwerk.nl.

De klok van Willem Barentsz

De druk bezochte film Nova Zembla romantiseert de laatste ontdekkingsreis (1596-1597) van Willem Barentsz en



Abbeelding 5

Jacob van Heemskerck om de route "om de Noord" naar Indië te ontdekken, die voorgesteld was door de cartograaf en dominee Petrus Plancius. Maar voor de kust van Nova Zembla raakte hun schip ingevroren in het zee-ijs, zodat ze met hun bemanning strandden op het eiland

Abbeelding 4



De ontwikkeling van het Nederlandse uurwerk

The evolution of the Dutch clock

Zaans Uurwerkenmuseum

Het uurwerk van de Barentsz-expeditie 1596

Documentatie van het originele uurwerk en
adviezen voor de bouw van een replica.

C.J. Wijnberg



Afbeelding 6

Nova Zembla en daar moesten overwinteren in Het Behouden Huys, gebouwd van het hout van hun schip. De klok die tijdens de overwintering werd gebruikt, is later teruggevonden en wordt bewaard in het Rijksmuseum. (afb. 5). Deze klok was in 1996 onderwerp van een tentoonstelling in het MNU. Als u meer wilt weten over de klok en de reis is het boekje "Willem Barentsz en zijn Uurwerk" (€3,00) nog verkrijgbaar. Als u de klok wilt nabouwen kunt u nog steeds een exemplaar van het boek "Het uurwerk van de Barentsz-expeditie" (€10,00) bestellen. (afb. 6). Een mailtje naar directeur@mnuurwerk.nl is voldoende!

Educatie

Het MNU heeft een regulier aanbod voor

de bovenbouw van de basisschool, getiteld "Tijdmeter door de eeuwen heen". Soms komt een nog jonger publiek aan bod.

Moffel en Piertje zijn poppen uit het schooltelevisie-programma Koekeloere van de NTR voor kleuters van 4 tot 6 jaar. In de voorjaarsvakantie waren deze kleuterhelden te gast in het MNU. Ze ontdekten daar het verschil tussen een wekker die van zelf afgaat en een ouderwetse, die je zelf moet opwinden. Ook dat er klokken zijn, die je op een andere manier aan de gang moet houden. De grappigste klok vinden de twee figuren toch dat ding dat op zand loopt. De niet zo snuggere, maar enthousiaste Moffel de mol liet zich ten overstaan van de meelevende kleuters graag wijzer maken door de wijs-

neuzige worm Pier. Dit laatste personage is geen alter ego van onze conservator, die overigens wel het scenario schreef. De kleuteractiviteit komt voort uit de vereniging VSC van wetenschapsmusea en science centers, waarvan het MNU deel uitmaakt. Hierin proberen de samenwerkende instellingen bij kinderen en jongelui belangstelling te wekken voor techniek in musea.

Dit jaar onderzoeken we de mogelijkheid een aanbod voor het voortgezet onderwijs te creëren door middel van korte educatieve films, de zogenaamde Wise-bits.

Een nieuwe website van het MNU

In 2011 is hard gewerkt aan een nieuw plan voor een moderne website van het MNU. Opnieuw is het voornemen om via databases zoveel mogelijk gedetailleerde informatie over historische Nederlandse uurwerken publiek ter beschikking te stellen.

Het aanbod op de website zal gevarieerd zijn, om voor allerlei niveaus van interesse in de geschiedenis van de tijdmeter iets interessants te bieden.

Naast algemene gegevens over het MNU komen er nieuws en agenda, verhalen over allerlei aspecten van de tijdmeter, een wiki en links, een uurwerkendatabase met beschrijvingen, een fotogalerie, een forum en de MNU-webwinkel.

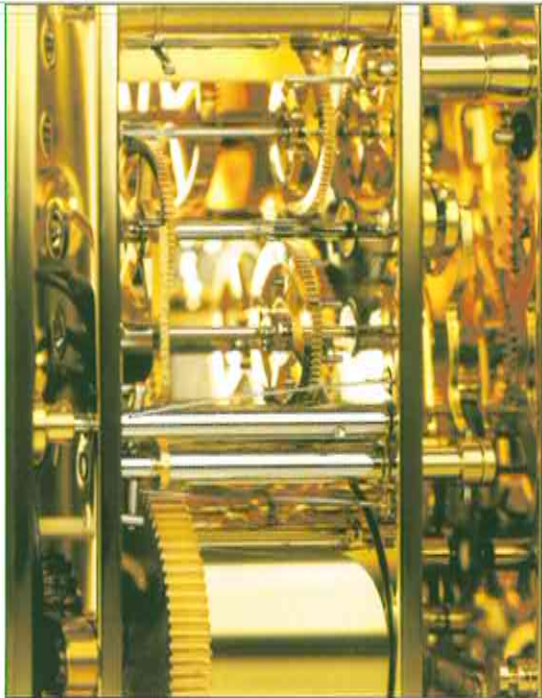
Bij elk onderwerp kunnen gebruikers reageren/discussieren. Verder worden RSS-feeds en links naar een aantal sociale media opgenomen.

Voor de uitvoering van dit plan is subsidie verkregen van het Prins Bernhard Cultuurfonds en het Fonds voor Cultuurparticipatie. Omdat er niet veel geld beschikbaar is, zal het nodig zijn om een groot beroep op vrijwilligers te doen. Dat is geen slechte zaak, want als liefhebbers weten en kunnen wij samen meer dan de professionals. Wie meer informatie wil kan zich wenden tot Carel Hofland, directeur@mnuurwerk.nl.

Een voorproef van hoe de nieuwe website zal werken en wat voor verhalen gepubliceerd zullen worden, vindt u op www.uurwerkmuseum.wordpress.com.

De Tijdmelder

Intussen is de eerste aflevering van de derde jaargang van onze digitale nieuwsbrief "De Tijdmelder" verschenen. We



A. GAEMERS CHRONOMETRIE
*Exclusieve uurwerktechnieken
sinds 1877*

Specialist in het
taxeren, leveren, repareren en restaureren
van antieke en historische uurwerken.

Tevens een groot assortiment historische
uurwerken en onderdelen van de bekende
Zwitserse horlogemerken voorradig.

Bezoek onze website www.gaemers.nl
voor meer informatie.



Bij koninklijke beschikking
hofleverancier

openingstijden atelier donderdag en vrijdag van 12.00 tot 17.00 uur

Den Burghstraat 34

2275 TN Voorburg

telefoon: 070 3463868 fax: 070 3637982

e-mail: chronometrie@gaemers.nl



gecertificeerd register
taxateur

Gude Antieke Klokken



Dutch wall/table clock Den Haag type verge escapement striking
quarters and hours

J.J. van Leeuwarden (1648-1689) Haarlem Amsterdam. Famous
watchmaker, who lived in Haarlem at de grote markt in "Gilded Box",
which house was inhabited by Laurens Jansz Coster. In 1668 enrolled
at St. Luke's Guild. In 1683 he settled in Amsterdam on the Singel.
He made watches without cord or chain, and this was ahead of its time.
The Frenchman Monconys Balthazar, who visited Leeuwarden in
Haarlem, wrote about him JJ Leeuwarden, although Baptist, is the
gentlest, wisest and courteous man I know.

Period: ca 1680

Sizes: H 36 cm, B 25 cm D 13 cm

Price: Price on request

Signature: Johannes van Leeuwarden

Gude Antique Clocks

Overtoom 150

1054 HP Amsterdam

The Netherlands

+31(0)20 6129742

lars@gude.nl

www.gudeantiqueclocks.com

stellen dit periodiek graag samen, maar het is een bewerkelijk product. Zoals de ontvangers van De Tijdmelder hebben gemerkt, zijn we inmiddels ook begonnen met een snelle nieuwsvoorziening door middel van de verzending van links naar onze tijdelijke website www.uurwerkmuseum.wordpress.com. Wie deze nieuwsvoorziening nog niet per e-mail ontvangt, kan zich opgeven via directeur@mnuurwerk.nl. Let wel, we versturen de nieuwsbrief alleen digitaal!

Vrijwilligers

Het museum heeft dringend behoefte aan nieuwe vrijwilligers. Hebt u belangstelling voor het begeleiden van bezoekers, administratief werk, digitale communicatie of incidentele klussen op het gebied van onderhoud, inrichting en tentoonstellingsopbouw, meld u dan bij Carel Hofland. Ook (incidentele) hulp bij andere activiteiten, zoals objectregistratie, PR en publicaties en het beheer van de bibliotheek en de boekenwinkel, is welkom. Suggesties over hier niet genoemde activiteiten zijn ook welkom. Telefoon 06-48185114, e-mail directeur@mnuurwerk.nl. Contact opnemen verplicht u tot niets!

Omdat we in het zomerseizoen 7 dagen per week geopend zullen zijn, is er een onmiddellijke behoefte aan vrijwilligers voor het ontvangen en begeleiden van publiek!

Websites

Wie belangstelling heeft voor het museum kan zijn licht opsteken op www.mnuurwerk.nl. Ook wie een vakboek zoekt of een kleedje voor zijn stoel of staartklok kan daar mogelijk in onze winkel terecht. Verder wordt steeds meer content en actueel nieuws geplaatst op de website www.uurwerkmuseum.wordpress.com. Informatie over antieke klokken en over het museum is ook te vinden op de website van de Horological Foundation: www.antique-horology.org.

Rikketik

Het MNU is op elke Rikketikbeurs aanwezig. U kunt daar snuffelen in het kleine deel van onze boekenvoorraad dat we mee kunnen nemen, maar we kunnen ook bestellingen op de Rikketik afleveren en daardoor voor u porto besparen. Wie gericht een titel zoekt, kan dat melden aan directeur@mnuurwerk.nl en het boek op de Rikketik afhalen.

Adres en openingstijden
**Museum van het
Nederlandse Uurwerk**
Kalverringdijk 3 (Zaanse Schans)
1509 BT Zaandam
Tel.: 075-61 79 769

Mail: info@mnuurwerk.nl
Openingstijden: 11.00 – 17.00 uur
Vanaf 1 april 2012 is het MNU weer volledig geopend. We hopen dat dit 7 dagen per week zal zijn.

VERENIGINGSNIEUWS VRIENDEN MNU

W. van der Krogt

Verkoop

Het gaat goed met de verkoop van de materialen en onderdelen voor klokken- en horlogemakers op Marktplaats. In het begin verliep de verkoop nogal hectisch en werd er een aantal maanden een bedrag van meer dan duizend euro overgemaakt naar de penningmeester. Gelukkig zijn we nu in rustiger vaarwater terecht gekomen en is het allemaal goed te behappen. Toch kan ik iedere maand een paar honderd euro overmaken.

Oproep

Er zijn niet alleen materialen en onderdelen verkocht, maar ook boeken die op een of andere manier met uurwerken en tijd te maken hebben. Deze boeken zijn belangeloos afgestaan door een Vriend, omdat hij hiervoor geen ruimte meer had of de inhoud van het boek was niet langer relevant voor hem. Ik bedacht toen dat dit waarschijnlijk niet alleen voor hem gold, maar vroeger of later ook voor anderen van toepassing is. En dan heb ik het niet alleen over boeken, maar ook over gereedschappen, onderdelen, machines en zelfs materialen. En daarom roep ik bij deze alle Vrienden en andere lezers van dit blad op om deze spullen af te staan aan de Vereniging Vrienden MNU. Wij kunnen dit dan weer verkopen en met de opbrengst hiervan een van onze kerndoelen, het in stand houden van de collectie door restauratie en reparatie, uit te voeren. Een voorbeeld hiervan is de bok van het torenuurwerk van Groothees die op kosten van de Vrienden zal worden gemaakt. Andere projecten zullen ons door Carel Hofland, directeur van het museum, worden voorgesteld en ik zal hierover in het volgende nummer berichten.

Alles wat u wilt afstaan kunt u naar mijn huisadres sturen. De adresgegevens zijn te vinden in de colofon van dit blad. Desgewenst kan ik het ook bij u thuis ophalen.

SMAT NIEUWS

B.M. Hordijk

Stichting Tijdmeetkundige Collectie Nederland (STCN)

Op 3 december jl. is tijdens het symposium "Going Dutch" ten overstaan van alle aanwezigen de Stichting Tijdmeetkundige Collectie Nederland formeel notarieel opgericht. De notaris, mevrouw Marie Roos Appel, was voor de formele notariële handelingen bereid gevonden om voor dit specifieke doel naar het Teylers Museum in Haarlem te komen. Wij zijn haar veel dank verschuldigd. Het bestuur van de nieuwe stichting wordt gevormd door Robert Beuker, Michiel van Hees, Ben Hordijk en Lukas Warnars.

Op 21 oktober 2011 is namens de STCN in oprichting financiële ondersteuning gevraagd aan de Mondriaan Stichting voor de ontwikkelfase van het onderzoek naar de haalbaarheid van een Nationaal Klokkenmuseum. Het verheugt ons u te kunnen meedelen, dat de Mondriaan Stichting op 6 december 2011 een financiële ondersteuning heeft toegezegd van € 10.000.

Omdat de financiële ondersteuning van de Mondriaan Stichting niet de totale kosten van de ontwikkelfase dekt, is het bestuur van de STCN druk doende verdere financiële ondersteuning te vergaren. Dit heeft er inmiddels toe geleid, dat de Vriendenvereniging van de SMAT onder voorbehoud van goedkeuring door de algemene ledenvergadering een financiële bijdrage heeft toegezegd. Daaren-

Aangeboden: Ambachtelijk handgeknoopt knobbelkoord voor uw antieke klok. Vlaskoord of hennepkoord in de kleur naturel of groen. Diameters van 4 tot 9 millimeter. M. Penso, tel. 055 - 576 84 26, bij voorkeur tussen 17.00 en 19.00 uur.



Notaris mevr. Appel leest de akte van oprichting voor. Achter de tafel v.l.n.r. drs. R.J.W. Beuker (MNU), B.M. Hordijk (SMAT), mr. R.M. Appel, M. van Hees (MNU) en L. Warnaars (SMAT)

boven heeft de Stichting Boom-Time eveneens een financiële bijdrage toegezegd. Het bestuur van de STCN is beide instellingen veel dank verschuldigd. Langs deze weg wil het bestuur ook een beroep doen op de lezers van Tijdschrift. Iedere vorm van ondersteuning, maar vooral financieel, is welkom.

ANBI (Algemeen Nut Beogende Instelling) Status

Door het veranderende overheidsbeleid met betrekking tot culturele instellingen wordt er door de Belastingdiensten scherper gecontroleerd bij alle instellingen met een ANBI status. In het bijzonder wordt gecontroleerd of wel voldaan wordt aan de voorwaarden voor deze status. Bij een schenking aan een instelling met een ANBI status worden o.a. fiscale aftrekmogelijkheden geboden aan de schenker. Naar aanleiding hiervan is door de belastingdienst een ANBI controle aangekondigd bij de SMAT op 21 december 2011. Het verheugt ons u te kunnen meedelen, dat de SMAT op 2 januari 2012 van de Belastingdienst formeel heeft vernomen, dat de ANBI status voor de SMAT kan worden behouden. De ANBI status is van groot belang voor de continuïteit van het preservareren van het erfgoed.

Lidmaatschap Museumvereniging

In het laatste kwartaal vorig jaar is een

aanvraag tot gelieerd lidmaatschap van de Museumvereniging ingediend. Recentelijk is de SMAT mondeling geïnformeerd, dat de aanvraag met een positief advies behandeld zal worden in de bestuursvergadering van de Museumvergadering van februari 2012. Verwacht wordt, dat de SMAT medio eerste kwartaal 2012 als gelieerd lid van de Museumvereniging zal worden toegelaten.

Overleg Zilvermuseum – SMAT

Het bestuur van het Zilvermuseum heeft de advocaat van de SMAT bericht en toegezegd, dat medio februari 2012 het digitaliseren van de registratie van de tijdmeetkundige collectie afgerond zal zijn. In verband met het veilig stellen van het klokkenerfgoed dringt de SMAT al lang aan op een volledige registratie van de tijdmeetkundige collectie. Ondanks eerdere toezeggingen van het museumbestuur heeft het er alle schijn van dat het Zilvermuseum thans serieus werkt aan de gevraagde registratie. Echter gezien de historie zal de SMAT dit proces met de nodige argwaan volgen en een uitstel na medio februari 2012 niet verder dulden.

Naar aanleiding van de toezegging van het museumbestuur met betrekking tot de registratie is, geïndiceerd door de voorzitter van het SMAT bestuur, getracht een twee partijen gesprek te entameren. Het bestuur van het Zilvermuseum heeft ech-

ter zonder nadere toelichting besloten niet in te gaan op het door de SMAT voorgestelde gesprek.

VERENIGINGSNIEUWS SCHOONHOVEN

Door ir A.M.J. Schueler

Vereniging van Vrienden van de Stichting Museum en Archief van Tijdmeetkunde ("Klokkenvrienden Schoonhoven")

Veranderingen in het Bestuur

Reeds eerder gaven vicevoorzitter Lukas Warnaars en secretaris Sjoerd Folkers aan wegens werksituatie en gezondheid de intensiteit van hun bestuursbijdragen te moeten terugschroeven. In de zomer zijn in onderling overleg de bestuurstaken dan ook herverdeeld.

Los hiervan delen wij u mede dat onze vicevoorzitter, Lukas Warnaars op 21 november heeft besloten zijn lidmaatschap van het bestuur van onze vereniging met onmiddellijke ingang te beëindigen. Hij concludeerde dat zijn ideeën en opvattingen omtrent de invulling en uitvoering van het beleid onverenigbaar zijn met die van die van een meerderheid van het bestuur.

Wij betreuren zijn besluit maar respecteren de door hem gemaakte keuze. Met nadruk merken wij op dat Lukas met buitengewone betrokkenheid en inzet gedurende ruim twee jaar deel uitmaakte

van ons bestuur in een turbulente fase met moeilijke aanpassingen aan nieuwe omstandigheden.

Tenslotte heeft onze voorzitter Loek Schueler, die reeds 10 jaar in functie is, te kennen gegeven op de volgende ledenvergadering het voorzitterschap te willen neerleggen.

Het bestuur zal kandidaten voordragen om in de vacatures te voorzien.

Relatie tot het Zilvermuseum

De weg die het museum heeft gemeend in te moeten slaan, leidt onvermijdelijk tot een verkoeling in de relatie met de klokkenvrienden. Onze voorzitter Loek Schueler vertegenwoordigde onze vereniging in het Museumbestuur. Inmiddels heeft hij zich hieruit formeel teruggetrokken, omdat de Vriendenvereniging niet langer medeverantwoordelijk kan en wil zijn voor de ongewenste ontwikkelingen in het Museum.

Nieuwe expositie van horloges

Zolang het klokkenerfgoed zich nog in het Museum in Schoonhoven bevindt trachten wij - op pragmatische wijze - het ledenbelang te dienen in de nieuwe omstandigheden. We steunen de voorbereidende en organisatorische activiteiten van de museumwerkgroep "Horloges" om te komen tot een tentoonstelling van Nederlands materiaal uit een privé verzameling, aangevuld met exemplaren uit de SMAT

collectie. Ons lid Cees Peeters, lid van de museumwerkgroep "Horloges", is auteur van een boek dat op 21 april 2012 bij de feestelijke opening van de expositie zal worden gepresenteerd.

Verder onderzoeken we of we kunnen bijdragen aan een bestandscatalogus ter beschrijving van de registratie van o.a. de SMAT collectie.

Op weg naar een Nationaal Klokkenmuseum?

De Vriendenvereniging heeft (behoudens het statutair vereiste akkoord van de Ledenvergadering) de Stichting Tijdmeetkundige collectie Nederland een garantie afgegeven voor een bijdrage in de kosten voor verkennend onderzoek ter oprichting van een Nationaal Klokkenmuseum.

Lezing van zaterdag 21 januari 2012 in Houten

"Reis door de tijd"

Ons lid Hans Vrolijk hield een interessante lezing over 'Tijddistributie en precieze tijdmeting met behulp van elektriciteit'. Hij nam de ruim 50 aanwezigen mee in een 'reis door de tijd', die voerde van de zonnwijzer, handmatige tijddistributie en onpraktische systemen als de kanonsklok en de tijdbal, tot de komst van elektriciteit begin 19e eeuw. Een ontwikkeling die parallel liep aan de opkomst van telegra-

fie en intensief treinverkeer en ongekende kansen bood om te komen tot aanzienlijk nauwkeuriger tijdmeting. Dankzij de inventiviteit en genialiteit van pioniers als Alexander Bain, Charles Wheatstone en Mathaus Hipp, werd het mogelijk om tijd met behulp van elektriciteit over langere afstanden te distribueren en vanuit o.a. Greenwich en later de Eiffeltoren tijdsignalen te versturen naar bijvoorbeeld dochterklokken. Tal van ingenieuze systemen - Riefler, Strasser & Rohde, Synchronome etc. - volgden elkaar in het begin van de 20ste eeuw in hoog tempo op. De wedloop naar exacte tijd culmineerde in de Shortt Synchronome, die nog slechts een afwijking had van 6/1000ste seconde per dag. Uiteindelijk maakte de invoering van kwartsuurwerken en de atoomklok een einde aan deze 'race tegen de klok'. Met een precisie van 1 seconde in de 300.000 tot 138 miljoen jaar is de nauwkeurigheid van de atoomklok groter dan één seconde per vele mensenlevens. Een ontwikkeling, zo hield Hans Vrolijk voor, die niet zonder de inspanningen van de voorvaders van de elektrische tijdmeting had kunnen plaatsvinden. Des te belangrijker is het om het historisch belang van hun elektrische artefacten onder de aandacht te blijven brengen en deze uurwerken ook voor de komende generaties te behouden. De nieuwe initiatieven van de elektroklokkenisten (zie ook pag 32) zullen hieraan zeker een waardevolle bijdrage aan kunnen leveren. *(dank aan Menno Timmer voor verslag)*

De bijeenkomst werd samen met de Vriendenvereniging van het MNU georganiseerd.

"Elektroklokkenisten"

Op initiatief van Hans Vrolijk en Harre Kayen zijn op 20 januari een aantal verzamelaars van antieke elektrische uurwerken bijeengekomen. Er is gebrainstormd over de mogelijkheden om een tentoonstelling van historisch materiaal op te tuigen.

De belangstelling voor die bijeenkomst was onverwacht groot, waardoor wellicht ook andere onderlinge en informele samenwerking tot stand zou kunnen komen. Enige initiatieven worden reeds genomen. Een centrale rol hierin kan de door Jan van Harten en Fons Dehing opgezette site www.electricklock-archive.org spelen, met een dagelijks



Loek Schueler dankt Hans Vrolijk voor zijn presentatie.

PX-16 Freesmchine

Ideale Boor/freesmachine voor hobbyisten en modelbouwers.
 Traploze aandrijving van 100-2000 rpm
 Digitale uitlezing om pinole slag te meten
 Fijnstelling op pinole
 Spilopname MK-2-M10
 Tafel afm 400x120 mm
 Gewicht 65 kg



€ 795,00

PX-20 Freesmchine

Nu automatische voeding

Boor/freesmachine voor veel eisende modelbouwer.
 Traploze aandrijving van 100-2000 rpm .
 Digitale uitlezing om pinole slag te meten.
 Fijnstelling op pinole.
 Spilopname MK-2-M10
 Tafel afm. 500x180 mm
 Automatische voeding: links/rechts + snelloop.
 0-400 mm /min instelbaar.
 Gewicht 105 kg



€ 1195,00

F1200-E Wabeco Freesmchine

Professionele Frees-machine
 Traploos toerental regeling 180-300 rpm
 MK-2 opname 1.4 kw
 Tafelafm: 450x180 mm
 Gewicht 85 kg



€ 2295,00

Wabeco F1210-E

Grote tafelafmeting: 700x180 mm
 Gewicht 101 kg

€ 2595,00

Jet Boor/frees JMD-1

Compacte boor/freesmachine voor het kleinere werk.
 Traploze aandrijving 10-200 rpm
 Spil MK-2 M-10 Kantelbaar L/R 45 gr
 X-as verplaatsing 190 mm
 Y-as verplaatsing 100 mm
 Gewicht 40 kg



€ 495,00

PX Draaimachine D-180

Hobby draaibank met traploze toerental regeling 100-1250 en 200-2500 toeren /min
 Centerafstand en hoogte 300 x 180 mm.
 Gewicht 60 kg

€ 695,00
 + 8x8 mm beiterset H.M.



PX Draaimachine D-210

Hobby draaibank met traploze toerental regeling 100-1250 en 200-2500 toeren /min
 Centerafstand 400 mm hoogte 210 mm
 Gewicht 79 kg

€ 795,00
 + 8x8 mm beiterset H.M.



PX-Draaimachine D-250

De ideale draaibank machine met Variabel toerental regeling 125-200 rpm
 Centerafstand en hoogte 550 x 250 mm
NU Kompleet met brillen, opspanplaat en onafhankelijke 4-klawwplaat
 Gewicht 125 kg

€ 1495,00



PX-Draaimachine D-250 AF + Dwarsvoeding

De ideale draaibank machine met Variabel toerental regeling 125-200 rpm
 Centerafstand en hoogte 550 x 250 mm

€ 1395,00

Onderzetkast tbv D-250

€ 125,00

Alle prijzen zijn inclusief BTW

HM beitels sets

HM 8x8 mm	€ 31,00
HM 10x10 mm	€ 45,00
HM 12x12 mm	€ 50,00
HM 16x 16 mm	€ 67,00

Beitelhouder set met wisselplaten

7-Dlg set 8x8 mm	€ 95,00
7-Dlg set 10x10 mm	€ 105,00
5-Dlg set 12x12 mm	€ 105,00
7-Dlg set 16x16 mm	€ 130,00
7-Dlg set 20x20 mm	€ 179,00



Binnendraaibeitelset

Met wisselplaten 4-DLG
 8-10-12-16 mm
 Prijs € 130,00

Flexible lamp met magneet

220v LED uitvoering
 330 L
 Prijs € 59,00



VDH

MACHINES &
 GEREEDSCHAPPEN B.V.

SHOWROOM: TEXASDREEF 8 , 3565 CL UTRECHT

Telefoon: (30) 296 3270 - Fax: (030) 293 6600

E-mail: info@vdh bv.nl - Website: www.vdhbv.nl

groeijende schat aan foto's en documentatie over elektrische klokken.
Contact: Harre Kayen (0180614775)
info@kayen.nl of Hans Vrolijk
jjhvrolijk@solcon.nl

Comtoises

Op initiatief van de organisatoren van de succesvolle comtoisetentoonstelling Peter Both en Cees Gadella is, na een verkennende bijeenkomst op 19 november, een informele werkgroep voor comtoiseliefhebbers opgericht.
Contact: Peter Both, e-mail:
comtoisegroep2011@hotmail.com

Algemene jaarvergadering zaterdag 14 april 2012

De jaarvergadering van onze Vrienden wordt gehouden op 14 april 2012 en is alleen toegankelijk voor leden.
Aanvang: 11.00 uur
Locatie: Dorpshuis Odijk, Rijneland 7
3984 MA.

U ontvangt de vergaderstukken in maart, met de lidmaatschapskaart 2012 die tevens voor toegang tot de klokkencollectie in het museum kan worden gebruikt.

Lezing zaterdag 14 april 2012

Na de algemene jaarvergadering houdt de heer Bob van Wely (hoofd collecties van Museum Speelklok van 1999 tot 2010) een voordracht. Hij leidt nu een adviesbureau voor de culturele sector en is in die hoedanigheid nauw betrokken bij de toekomst van de uurwerkcollecties van de SMAT en het MNU.

De voordracht gaat over een bijzonder onderzoeksproject aangaande de serie Apolloklokken die meubelmaker David Roentgen en uurwerkmaker Peter Kinzing in het laatste kwart van de 18de eeuw hebben vervaardigd. Objecten van Roentgen & Kinzing zijn vooral te vinden in de Europese hoven en met name in de collectie van Catharina de Grote van Rusland (nu in de Hermitage in St. Petersburg).

Museum Speelklok heeft zo'n type muziekklok voor een Europese Groothertog mogen restaureren en legt momenteel de laatste hand aan zijn eigen Apolloklok. Een verhaal over techniek, muziek en kunstnijverheid.

Aanvang: 14.00 uur

Locatie ; eveneens Dorpshuis in Odijk, Rijneland 7 3984 MA.

Contact

Wij verzoeken u dringend uw e-mailadres door te geven aan de ledenadministratie: leden@klokkenvrienden.nl
Zonder deze informatie kunnen we U niet van tussentijdse mededelingen voorzien. Voor de jongste informatie over locaties en eventueel gewijzigde tijdstippen: <http://www.fed-klokkenvrienden.nl/agenda>

Contributie 2012

Reeds vroeg in het nieuwe jaar maken wij u attent op de o zo gewenste contributie voor 2012 ad € 25 (buitenland € 30). Wilt U deze svp overmaken naar de (door onze naamsverandering **gewijzigde!**) bankrekening **41.57.18.597** ten name van **"Klokkenvrienden"**

Buitenland:

IBAN: NL 11 ABN A 041 57 18 597

BIC ABNANL 2A

Gezien de op termijn te verwachten uitgaven i.v.m. nieuwe behuizing voor "onze" uurwerken zijn we erop gespitst de financiën gezond te houden en reserves op te bouwen voor een goede toekomst.

U laat ons vast niet in de steek!

Advertentietarieven



Bij eenmalige plaatsing
1/1 pagina € 195
1/2 pagina € 145

Bij 4 plaatsingen
1/1 pagina € 245
1/2 pagina € 195

Voor achterkant omslag en binnenzijde omslag gelden afwijkende tarieven.

Symposium “Verloren Tijd”

W Walther Brouns en Brigitte de Pree

Mechanische torenuurwerken worden ook ‘verloren’ monumenten genoemd. Het onderhoud van de uurwerken laat door hun moeilijk toegankelijke positie vaak te wensen over. Ook zijn ze vaak vervangen door elektrische uurwerken en zijn daarom overbodig en dreigen vernietigd te worden. Daardoor dreigt het torenuurwerk in de loop der tijd verloren te gaan, het apparaat dat sinds de 13e eeuw voor de tijdsaanduiding zo’n belangrijke centrale positie had.

Veel uurwerken zijn het afgelopen decennium weer in beeld gekomen dankzij uitgebreide inventarisaties door particulieren, particuliere stichtingen en overheden. De doelstelling van deze dag was dan ook de interesse en het belang van het torenuurwerk op te wekken en de mogelijkheden van de nieuwe subsidie regelingen meer bekendheid te geven.

Het symposium, dat door het initiatief van de Studiegroep Openbare Tijdsaanduiding (S.O.T.)

samen met de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE), werd opgezet, genoot een grote belangstelling en is door velen zeer gewaardeerd. Verheugend was het feit, dat de Stichting tot Behoud van Toren uurwerken (SBT) ook haar medewerking heeft verleend.

De ondersteuning en de organisatie lag bij de heer Rudi van Straten, (RCE) hierin op bijgestaan door Brigitte de Pree, lid van de pr commissie van de S.O.T.

Het symposium was o.a. bestemd voor: stichtingsbesturen, gemeenten, architec-

ten, uurwerk restauratoren, monumentenambtenaren, e.d.

Het programma is uitvoerig in de pers aangekondigd en de verwachtingen bij veel deelnemers waren hoog gesteld. Binnen enkele weken waren alle plaatsen voor deze bijeenkomst volgeboekt.

Pier van Leeuwen, conservator van het Museum van het Nederlandse Uurwerk opende het symposium met de voordacht “Zum Raum wird hier die Zeit”. Hij schetste, gelardeerd met fraai beeldmate-

riale, de torenuurwerk restauratie van de Oude Willibrorduskerk te Waalre is een fraai voorbeeld van particulier initiatief. Tini van Oort (S.O.T.) schetste de historische betekenis van het daar aanwezige torenuurwerk en het restauratieplan, dat resulteerde in een torenuurwerk dat volledig in ere werd hersteld en goed toegankelijk is voor het publiek.

Wat weg is, komt niet terug, Wat te doen als bij restauratie van een gebouw waar op de buitenkant een wijzerplaat en binnen een klok zit? Melgert Spaander, uurwerk restaurator, schetste het belang van goede inventarisatie en sanering van de torenuurwerken, voordat men overgaat tot restauratie van het pand.

De S.B.T. gaf zijn bijdrage aan het symposium door eerst de doelstelling van de S.B.T toe te lichten (Loek Romeyn, voorzitter) Vervolgens werden in drie korte voordrachten representatieve restauratieprojecten gepresenteerd.

(De Dom Utrecht, door Johan Ploegaert, voormalige NH Kerk, Boer (Fr), door Loek Romeyn en de Lutherse kerk Delft, door Wim de Groot.) De database van de SBT werd door Dick Bokslag (SBT) toegelicht.

Walther Brouns (S.O.T.) gaf vervolgens een overzicht van de sociale aspecten van de openbare tijdsaanduiding door de eeuwen heen.



De stand van de S.O.T. genoot grote belangstelling

riaal, de tijdsaanduiding vanuit historisch perspectief, van de Oude Grieken tot heden werden de zonnwijzer en waterklok en de eerste mechanische tijdmeters en torenuurwerken toegelicht.

De werking van het mechanische uurwerk met zijn belangrijkste onderdelen werd uitgelegd door Wim Reijs, lid van de S.O.T. Nederland heeft een grote historie van torenuurwerkmakers, Bert Cremers (S.O.T.) schetste de torenuur-



Restauratie van torenuurwerken kan (historisch en financieel) succesvol verlopen als men inzicht heeft in de wet- en regelgeving, en de mogelijkheid tot verkrijging van subsidies. Rudi van Straten, senior specialist 'Klinkende Monumenten' RCE, lichtte dit onderwerp toe.

De geschetste lezingen laten zien, hoe gevarieerd in de diverse voordachten, de historische waarde van torenuurwerken en het belang van het behoud ervan aan bod kwamen.

In de hal van de RCE waren informatiestands ingericht door de S.O.T., Deutsche Gesellschaft für Chronometrie (D.G.C.) en de S.B.T.

Deze informatie stands genoten grote belangstelling van de symposium bezoekers. Enkele interessante uurwerken, uurwerk onderdelen, video materiaal en documentatiemateriaal werden tentoongesteld. Vele vragen werden aan deze tafels gesteld en beantwoord.

Het symposium werd bij de overgrote meerderheid van de symposium bezoekers als

zeer positief beoordeeld. Reden waarom deze dag een vervolg zal krijgen om meer specifieke problemen voor eigenaren van torenuurwerken en andere betrokkenen als architecten en aannemers etc. te bespreken en op te lossen.

De S.O.T. kan zeer tevreden terugkijken en beschouwt deze dag als een extra motivatie om op de door ons ongeslagen weg verder te gaan: het zich belangeloos inzetten voor het torenuurwerk en het voorkomen, dat nog meer "tijd verloren" zal gaan!

www.torenuurwerken-sot.nl

A.C. Lijs



Restaurator van
antieke klokken
Reparatie en restauratie
In- en verkoop

Rijksgediplomeerd klokkenmaker horloger
Meer dan 35 jaar ervaring in het
restaureren van antieke klokken

Vlaskruid 30, Zeewolde-Zuid
Tel. 036 - 522 15 08
Fax. 036 - 522 22 53
www.antique-clocks.nl
www.antique-horology.org/lijs

Salomon Coster Penning voor prof. Plomp

De Federatie Klokkenvrienden kent een bijzondere onderscheiding, de Salomon Coster penning. Het reglement geeft aan dat de penning wordt verleend aan personen die "zich bijzonder verdienstelijk hebben gemaakt voor de Federatie dan wel voor de bevordering van liefde voor en/of kennis van oude klokken, uurwerken en horloges in Nederland"

Het bestuur van de Federatie, in vergadering bijeen op 11 november 2011, heeft besloten de penning toe te kennen aan prof. dr.ir. Reinier Plomp. De penning werd uitgereikt op het symposium 'Going Dutch' (zie ook pag. 21) zaterdag 3 december door voorzitter Erik Glasius, die voor de vele buitenlandse aanwezigen eerst in het Engels toelichtte wat de betekenis van de penning is.

Hij vervolgde met erop te wijzen, dat prof. Plomp aan diverse boven genoemde criteria voldoet. Zijn verdiensten voor de Federatie bestaan bij voorbeeld uit zijn publicaties in ons TIJDSchrift. Veel belangrijker zijn de boeken die hij

heeft gepubliceerd. Hij was een van de eersten die het belang van de Haagse klokjes voor de geschiedenis van het Nederlandse uurwerk zag en daarover kennis vergaarde. Deze gaf hij vervolgens door via zijn bekende boek 'Spring-driven Dutch pendulum clocks 1657 - 1710', dat in 1979 in Schiedam werd uitgegeven. Door de keuze voor het



Prof. dr.ir. Reinier Plomp ontvangt de penning uit handen van Erik Glasius.

Engels maakte de heer Plomp zijn studie toegankelijk voor de gehele wereld. Het boek is een standaardwerk, dat bij ieder die maar iets van antieke klokken wil weten in de kast staat, of behoort te staan. Zijn de Haagse klokken, mede door deze uitgave, inmiddels een bekend begrip

geworden, veel minder is dat het geval met de klokken die ongeveer in dezelfde periode in Frankrijk, met name in Parijs, zijn gemaakt. Daarbij zijn bekende namen als Hanet en Martinot, maar ook veel minder bekende. Een groot aantal is nu uitvoerig bestudeerd en het resultaat daarvan is neergelegd in 'Early French pendulum clocks 1658 - 1700.'

Opnieuw heeft prof. Plomp met dit boek baanbrekend werk verricht. Een studie als deze bestond er niet, over dit type klok is sowieso vrijwel niet gepubliceerd. Het boek, opnieuw een standaardwerk, verscheen in 2009. Het is door de auteur in eigen beheer uitgegeven, daarbij gelukkig gesteund door enkele vooraanstaande handelaren in antieke klokken.

"De heer Plomp is vele jaren hoogleraar geweest. Zijn boeken en artikelen getuigen dan ook van diepgaande kennis en zijn van hoog wetenschappelijk gehalte.", aldus de Federatie voorzitter.

De penning is eerder uitgereikt aan: J.L. Veeren, dr. J.J. Haspels, ir. J. Boomsma, ir. L.C.F. Plessen en mevr. C. Plessen-Haagen, C.J. Wijnberg en E.H. Glasius.

Index TIJDSchrift uitgebreid

De index waarin alle artikelen uit TIJDSchrift staan vermeld, is uitgebreid met de laatste jaargangen. Dit betekent dat de index nu geheel compleet is tot en met 2011. Dit bijwerken is uitgevoerd door mevr. Ria Grimbergen-Wiersma. Het bestuur van de Federatie Klokkenvrienden is haar hiervoor zeer

erkentelijk. De complete index is te vinden op de website van de Federatie en ook op die van het MNU: www.mnuurwerk.nl of www.uurwerkmuseum.wordpress.com.



AUKTIONEN DR. CROTT



MANNHEIM 1/BW

Das Spezialauktionshaus für hochwertige Uhren • Inhaber Stefan Muser
seit 1975

85e Veiling
op 12 mei 2012
Hotel Sheraton, vliegveld Frankfurt



Renaissance klok, zogenaamde
„Bisamappel“, een van de
vroegste draagbare uurwerken,
circa 1560.

Afgebeeld en beschreven in
Ernst von Bassermann-Jordan
„Alte Uhren und ihre Meister“,
Leipzig 1926, pags 46-51.

Voor onze veilingen zijn wij voortdurend op zoek naar kwaliteitsuurwerken. Wij helpen u bij de afwikkeling van erfenissen of verkoop van verzamelingen. Aanbiedingen nemen wij te allen tijde in ontvangst en adviseren u deskundig en met discretie, ook bij u thuis.

Auktionen Dr. H. Crott

Friedrichsplatz 19, 68165 Mannheim, Duitsland, Tel: +49 (0)621 32 88 650 Fax: +49 (0)621 41 40 04
Email: info@uhren-muser.de Internet: www.uhren-muser.de

Collectie Planetarium Zuylenburgh

**Voorgenomen verkoopexpositie
in Huis Swaenenvecht te Oud Zuilen**

wegens aankoop belangrijke buitenlandse collectie

**Uurwerken, barometers
en wetenschappelijke
instrumenten**



Geïnteresseerden worden na ontvangst van mail,
bert@degenaar.nu, met vermelding van interesse, algemeen of
gespecialiseerd geïnformeerd over de datum en preview.

www.planetariumzuylenburgh.com